

**DLOUHODOBÝ VÝVOJ MEZINÁRODNÍ
SOCIO-EKONOMICKÉ DIFERENCIACE SVĚTA**

Vojtech Nosek

Ročníková práce

Praha 2005

Vedoucí ročníkové práce: RNDr. Josef Novotný, Ph.D.

Jsem velmi rád, že touto cestou můžu poděkovat RNDr. Josefu Novotnému, PhD. za cenné rady a čas, který mi věnoval, rodičům za četné gramatické korekce a Petře Puldové za příjemné prostředí, které mi při psaní této práce dokázala vytvořit.

OBSAH:

1. ÚVOD.....	4
2. TEORETICKÉ PŘÍSTUPY K TÉMATU	7
2.1. Relativní význam nerovnoměrností.....	8
2.2. Dimenze globálních nerovností.....	9
2.3. Fáze, cykly v ekonomickém vývoji.....	10
3. METODIKA MĚŘENÍ SPOLEČENSKO-EKONOMICKÉ DIFERENCIACE	13
3.1. HDP a alternativní metody měření kvality života	13
3.2. Kvantifikace nerovností.....	14
3.3. Regionalizace	16
3.4. Použitá data	18
3.5. Jiné ekonomické datové řady	19
4. DLOUHODOBÝ VÝVOJ SOCIO-EKONOMICKÉ DIFERENCIACE	21
4.1. Vývoj nerovností před rokem 1820.....	22
4.2. Vývoj nerovností po roce 1820	24
4.3. Rozklad Theilova indexu.....	32
4.4. Současná struktura diferenciaci světa	35
4.5. Socio-ekonomická diferenciaci měřená jinými metodami nebo ukazateli	37
5. ZÁVĚR.....	38
LITERATURA.....	41
PŘÍLOHY	45

OBRÁZKY:

Obr. 2.1 Dimenze globálních nerovností.....	10
Obr. 3.1 Lorenzův oblouk	15
Obr. 3.2 Makroregionální členění	17
Obr. 4.1 Populační vývoj podle makroregionů v letech 1 – 2001	22
Obr. 4.2 Vývoj HDP na obyvatele podle makroregionů v letech 1820 - 2001	22
Obr. 4.3 Hodnoty Theilova indexu a Giniho koeficientu mezi lety 1-1950.....	24
Obr. 4.4 Vývoj Theilova indexu a Giniho koeficientu mezi lety 1950 a 2001	31
Obr. 4.5 Porovnání diferenciaci světa na souboru zemí „s Čínou“ a „bez Číny“ mezi lety 1951 a 2001.....	32
Obr. 4.6 Rozklad Theilova indexu (1500-1950): příspěvek jednotlivých makroregionů k celkové „mezi-makroregionální“ diferenciaci světa	33
Obr. 4.7 Rozklad Theilova indexu (1950-2001): příspěvek jednotlivých makroregionů k celkové „mezi-makroregionální“ diferenciaci světa	34
Obr. 4.8 Frekvenční křivka distribuce obyvatelstva podle HDP na obyvatele (rok 2001).....	36

TABULKY:

Tab. 4.1 Giniho koeficienty a Theilovy indexy za makroregiony světa, 1-2001	24
Tab. 4.2 Fáze růstu měr nerovnoměrnosti v makroregionech světa, 1 - 1950.....	24
Tab. 4.3 Giniho koeficienty a Theilovy indexy vypočtené v rámci souboru států světa, 1950 - 2000	29
Tab. 4.4 Příspěvky jednotlivých měřítkových úrovní do celkové.....	34
Tab. 4.5 Socio-ekonomické nerovnosti měřené na rozdílných měřítkových úrovních.....	35
Tab. 4.6 Příspěvky makroregionální složky do celkové.....	36
Tab. 4.7 Podíl nejsilnější a nejslabší ekonomiky v letech 1950 – 2000	37
Tab. 4.8 Korelační koeficienty mezi ukazateli kvality lidského života (rok 1992).....	37

PŘÍLOHY:

Příloha I Fáze růstu v makroregionech světa, 1 – 2001	45
Příloha II Nevážené koeficienty mezinárodní nerovnosti mezi lety 1970 - 2000	45
Příloha III Podíl nejsilnější a nejslabší ekonomiky podle makroregionů v letech 1 - 2001	45
Příloha IV Podíl nejsilnější a nejslabší ekonomiky podle států světa mezi lety 1950-2000	46
Příloha V Srovnání ukazatelů lidského rozvoje vybraných zemí (rok 1992).....	46
Příloha VI Frekvenční křivky distribuce obyvatelstva podle HDP na obyvatele v letech 1950 a 2001.....	47
Příloha VII Lorenzovy oblouky sestrojené na souboru zemí světa v letech 1950 a 2001.....	47
Příloha VIII Lorenzovy oblouky sestrojené na souboru makroregionů světa v letech 1500, 1820, 1950 a 2001.....	48

1. ÚVOD

Studiem mezinárodní společensko-ekonomické konvergence či divergence se zabývají odborníci již velmi dlouho, jejich názory na tyto otázky se však různí. Příčinou je nejen množství možných náhledů na danou problematiku, ale také různě kvalitní a obsáhlé zdroje dat a rozdíly v metodách měření nerovností. Tato práce se snaží přispět do zmíněné debaty, přičemž hlavním cílem je nastínění dlouhodobých trendů vývoje mezinárodních a mezi-makroregionálních ekonomických nerovností, které je nezbytně spojeno s diskusí metod vhodných k jejich postižení.

Bez ohledu na to, jak se snažíme nerovnoměrnosti interpretovat, je obecně známo, že socio-ekonomická diferenciacie současného světa je velmi vysoká. Z hlediska dlouhodobého vývoje nerovností lze říci, že na nižších geografických úrovních, řekněme uvnitř jednotlivých společností (národů, států a jejich regionů), byly „v průměru“ extrémní formy nerovností omezeny. Vedle toho ovšem došlo v posledních staletích k výraznému prohloubení nerovnoměrností mezi skupinami těchto společností, tedy k nárůstu rozdílů sledovaných na vyšších měřítkových úrovních v geografickém slova smyslu. Díky globalizačním procesům se přitom zvyšuje povědomí a citlivost vnímání existujících nerovností. Spolu s informovaností roste i zájem o tuto diferenciaci a potřeba jejího zmírnění se stává čím dál zřetelnější. Na druhé straně se však zdá, že existující mocenská struktura světa stávající nerovnosti spíše umocňuje než omezuje. Potenciální „reforma“ tohoto systému stejně jako efektivní využití (resp. vytvoření) rozvojových programů je podmíněno detailním poznáním mechanismů a zákonitostí, které jsou za nerovnoměrnost dnešního světa zodpovědné. Tento předpoklad byl i jednou z prvotních motivací k napsání této práce.

Socio-ekonomickou diferenciaci je nepochybně potřeba nejen mapovat, ale také hledat širší souvislosti, pravidelnosti a zákonitosti (strukturální i vývojové). Cíle této ročníkové práce jsou však o poznání skromnější – zabývám se především vybranými aspekty popisně orientované „geografie globálních nerovností.“ Základním cílem je nastínit dlouhodobé tendence vývoje mezinárodních a mezi-makroregionálních ekonomických nerovností. Mimo jiné tak jde také o hledání odpovědí na již naznačenou otázku, zda v současnosti dochází spíše ke zmenšování sledovaných rozdílů (konvergenci) či nikoliv.

Trendy vývoje jsou sledovány především pomocí jednočíselných koeficientů, které jsou nejčastěji používané při hodnocení nerovnoměrností. Jedná se o Giniho koeficient koncentrace a Theilův index. Tyto koeficienty jsou doplněny o grafická znázornění celého průběhu dané distribuce (frekvenční křivky, Lorenzův oblouk) a relativně jednodušší, přesto názorný koeficient H. Diskutovány jsou i další metody měření nerovnoměrností a vhodnost jejich použití.

Nyní stanovme základní hypotézy:

- Zprvé lze předpokládat, že mezinárodní, ale i mezi-makroregionální, diferenciaci bude podstatnou část historie člověka na zemi relativně stabilní. „Vše podstatné“ se v ohledu ke společensko-ekonomickým nerovnoměrnostem odehrávalo na nižších měřítkových řádech. S dynamicky, ale také územně nerovnoměrně, postupující industrializací se ovšem tyto rozdíly podstatně zvýraznily, přičemž divergenční trendy lze při pohledu na svět jako celek předpokládat přinejmenším do poloviny 20. století.
- Méně jednoznačnou otázkou je však vývoj v posledních desetiletích. Díky metodickým odlišnostem popisují jednotliví autoři rozdílné trendy (viz dále). Předpokládám, že pro odpovědi na otázku zda dochází ke konvergenci či divergenci hraje zásadní roli skutečnost, zda jsou při takových hodnoceních použity populační váhy či nikoliv. Druhá hypotéza tedy zní: pokud budou brány v potaz populační velikosti jednotlivých zemí, mělo by alespoň v posledních dvou desetiletích dojít k zastavení růstu nerovnoměrností a následně k pozvolné konvergenci. A to i přesto, že rozdíl mezi nejsilnější a nejslabší ekonomikou se bude patrně zvětšovat neustále a pravděpodobně stále vyšším tempem.
- V související poslední hypotéze předpokládám, že od druhé poloviny dvacátého století bude mít na ekonomickou diferenciaci výrazný vliv dění v Asii. Nejvíce nerovnoměrnost ovlivní především ekonomický a populační vývoj v extrémně lidnatých zemích, především pak Číně, jejíž význam bude důležitý zejména při hodnocení mezinárodních nerovností. Předpokládám, že v souladu s názory ostatních autorů (např. Firebaugh 1999) bude v souboru zemí „bez Číny“ docházet spíše k divergenci.

Práce je rozčleněna do šesti kapitol a je doplněna o grafické a tabulkové přílohy. Po úvodní kapitole následuje kapitola věnující se měření společensko-ekonomické diferenciaci. Zde je vysvětlena základní terminologie a způsoby kvantifikace nerovností distribuce sledovaných jevů. Diskutovány jsou také možné alternativní metody, jakož i relevantní literatura. Následuje část věnující se regionalizaci a výběru vhodných dat. Hlavní částí je pátá kapitola, která hodnotí dlouhodobý ekonomický vývoj, především pak vývoj ekonomických nerovnoměrností. V závěrečné kapitole se pokouším o shrnutí zkoumané problematiky, potvrzují resp. vyvracím stanovené hypotézy a pokouším se navrhnout možnosti dalšího výzkumu.

2. TEORETICKÉ PŘÍSTUPY K TÉMATU

Pro hodnocení vývoje globálních nerovností prostřednictvím sledování mezinárodních společensko-ekonomických rozdílů existují v zásadě dva odlišné přístupy. Za prvé lze sledovat nevážené rozdíly, což je vlastní zejména ekonomům (např. Summers a Heston 1991, Barro a Sala-I-Martin 1995). Pro ně je podnět ke studiu více teoretický, ověřují teorie o makroekonomickém růstu a různé typy konvergenčních/divergenčních vzorců. Ekonomové uvažují stát jako ekonomickou jednotku bez ohledu na její populační velikost a další kvantitativní i kvalitativní charakteristiky. Svou pozornost tedy zaměřují na ekonomickou výkonnost jednotlivých zemí, její trendy, ale i podmíněnosti. Při použití této metody nicméně narážíme na zjevné paradoxy, jako je např. skutečnost, kdy se porovnává ekonomika Lucemburska s ekonomikou Číny přesto, že Čína má zhruba 3000krát více obyvatel. Bez použití populačních vah se také uměle (statisticky) zvyšuje počet podprůměrných jednotek (např. Subsaharská Afrika). Poté je pro svět jako celek pozorována divergence, přesto že někteří autoři poukazují na parciální konvergence dílčích skupin zemí, které potom nazývají „konvergenčními kluby“ (např. Firebaugh 1999).

Když mluvíme o konvergenčních klubech, je možno rozlišit dva základní typy konvergencí - mezi bohatými zeměmi a v rámci skupiny chudých zemí. „Ve skupině bohatých zemí ekonomicky slabší státy dohánějí ty ekonomicky silnější rychlejším tempem růstu. Skupina extrémně chudých zemí se potom naopak vyznačuje konvergencí spojenou s téměř nulovým nebo záporným růstem „bohatších“ zemí z dané skupiny.“ (Ben-David 1998, str. 153, vlastní překlad). Bližší pohled na teoretické typy konvergencí přináší především klasické práce Xaviera Sala-i-Martina (1996) nebo Dannyho Quaha (1993).

Druhým možným způsobem uchopení mezinárodních nerovností je uvážení populačních velikostí jednotek. Populační vážení je typičtější pro sociologicky orientované autory, kteří se zaměřují zejména na to, jak jsou dané rozdíly pocíťovány obyvatelstvem (např. Korzeniewicz a Moran 1997, Schultz 1998). Studie zohledňující populační velikost jsou stále spíše v menšině a jejich závěry v otázce konvergence (divergence) nejsou jednoznačné. Jsou ovlivněny volbou vyjádření relativního příjmu obyvatel, použitím parity kupní síly (Firebaugh 1999, 2004) či směnných kurzů (Korzeniewicz a Moran 1997). Často je také diskutován vliv Číny na mezi-národní míru nerovnoměrnosti.

Otázka zda vážit nebo nevážit je v podstatě primitivní, přesto si tento rozdíl mnoho autorů neuvědomuje a výsledky bývají často špatně interpretovány. Příkladem může být „Human Development Report 1999“ sestavovaný Organizací Spojených Národů jehož nadpis zní: „Nerovnoměrnost se zhoršila na globální i na vnitro-státní úrovni“ (str. 38-39, vlastní překlad).

V této zprávě se poukazuje na růst globální nerovnoměrnosti (v příjmech měřených pomocí HDP na obyvatele) na základě faktu, že růst HDP v nejhudších zemích zaostával za růstem v bohatých zemích. Při zohlednění populačních velikostí zemí ale vyjde najevo, že stále více lidí žije v chudých národech s růstem HDP nad celosvětovým průměrem než v chudých zemích s růstem HDP pod světovým průměrem.

2.1. Relativní význam nerovnoměrností

Nejdříve stručně několik slov o samotném pojmu nerovnost či nerovnoměrnost. Není to úloha jednoduchá, neexistuje totiž žádná univerzálně platná definice. Nerovnoměrnost není klasickou měřitelnou veličinou, ale pouze formou uspořádání, diferenciaci, jevů. Diferenciaci či hierarchizaci není v zásadě negativní, především pak jako motivační faktor je jistá míra nerovností ve společnosti užitečná. Nicméně je pravdou, že současná diferenciaci má daleko k ideálnímu stavu a především na vyšších měřítkových úrovních (tj. např. mezi skupinami států či makroregiony) jsou nerovnoměrnosti extrémní.

Samotná míra nerovností však nemusí hrát vždy stejnou roli – záleží také na citlivosti s jakou je daná diferenciaci jednotlivými společnostmi vnímána. Rozdílný vztah k nerovnoměrnostem je tedy podmíněn i kulturně, např. náboženským vyznáním a odlišným pohledem na materiální bohatství a nerovnoměrností rozložení tohoto bohatství mezi obyvatelstvem. Na kulturní podmíněnosti rozdílů v ekonomické výkonnosti jednotlivých společností poukazuje např. Max Weber (viz nejznáměji Weber 1904-05). Příkladem za všechny je hinduistická kultura, kde jsou nerovnoměrnosti mezi jedinci tradičně chápány z velké části jako přirozené a posun nahoru na sociálním (a ekonomickém) žebříčku je teoreticky možný jen v „příštím“ životě a je podmíněn správným chováním v rámci svého postavení v životě „současném“ (viz např. Weber 1920).

Možná je proto chybou posuzovat distribuci nerovnoměrností pouze z našeho pohledu a považovat Západní kulturu za správnou a jedinou možnou cestu vývoje. Tento předpoklad (tzv. etnocentrismus) je také v podstatě jednou z nejčastějších výtek odpůrců globalizace, kteří odmítají „nastolení celosvětové konzumní (Západní) monokultury“ (Lucas 2003, str. 261, vlastní překlad), a to i přes některé zjevné ekonomické klady globalizačních procesů. Toto je však spíše otázka mimo rámec této práce, přesto mějme tento „kulturní relativismus“ na paměti.

Kultura a geografické prostředí nejsou jediné faktory, které odlišují význam chápání nerovností ve společnosti. Neméně důležité jsou i „politické“ postoje, příkladem může být tradiční rozdíl v konzervativním, liberálním a socialistickém pojetí nerovností, resp. sociální spravedlnosti (viz Novotný 2004, kap. 3).

Záleží přirozeně také na tom, jaký jev sledujeme - některé nerovnoměrnosti jsou společností pochopitelně vnímány citlivěji než jiné. Uvážíme-li příklad z našeho prostředí, lze předpokládat, že s větší nevolí občanů se vždy bude setkávat například růst nezaměstnanosti na Ostravsku, než fakt, že rozdíl v zahraničních investicích (které jsou dosud odborníky chápány v drtivé většině případů pozitivně) roste v porovnání s metropolitním regionem Prahy ještě vyšší tempem.

Tuto problematiku by sice bylo možno (a patrně i záhodno) dále rozebírat, nicméně to není cílem této práce – zde šlo především o nastínění skutečnosti, že chápání nerovnoměrností není jednoznačné. Je proto nadnesené tvrdit, že použité metody postihují mezinárodní nerovnoměrnosti objektivně. Na druhé straně je však nutné k problému přistupovat pragmaticky – berme tedy na vědomí, že stupeň ekonomického rozvoje je poměrně snadno a „věrohodně“ měřitelným znakem, ale jako ukazatel společensko-ekonomických nerovností není zdaleka ideální.

2.2. Dimenze globálních nerovností

Protože globální nerovnosti lze uchopit mnoha způsoby, narážíme na zjevnou potřebu různých pohledů na diferenciaci světa terminologicky i obsahově utřídit. To poměrně výstižně provedl D. Konečný (2004), proto v této práci používám jeho rozlišení. V rámci globální nerovnoměrnosti tak budeme rozlišovat: světovou nerovnost, mezistátní nerovnost, mezinárodní nerovnost, vnitrostátní nerovnost a globální míru vnitrostátní nerovnosti (přehledně viz obr. 2.1). Světová nerovnost se tak dá rozložit na nerovnosti mezi státy a nerovnosti uvnitř států. Většina tvrzení (ve sdělovacích prostředcích, ale mnohdy i odborných časopisech) zabývajících se nerovností světa i jejich vývojových trendů se týkají pouze jedné z těchto složek světové nerovnoměrnosti. Přitom je možná situace, kdy jsou tendence vývoje obou složek protichůdné. Při hodnocení ekonomických nerovností se častěji používá národních průměrů, mnohdy významné rozdíly vnitrostátní (regionální i vertikální) však zůstávají skryty. Podle Firebaugh (2004) tvoří vnitrostátní složka až 1/3 celkové nerovnoměrnosti. Podobně Schultz považuje vnitrostátní nerovnoměrnosti za 1/3 všech nerovnoměrností, 3/10 přisuzuje nerovnoměrnostem mezi domácnostmi v rámci národní jednotky a 1/20 mezi pohlavími (Schultz 1998, str. 307). Světová nerovnoměrnost, by tedy měla být chápána jako součet obou druhů nerovností (mezistátní i vnitrostátní).

Jak už bylo výše naznačeno, významný rozdíl ve sledování mezinárodní diferenciaci spočívá ve skutečnosti, jestli používáme populačně vážených měr či nikoliv. V použité terminologii odpovídá neváženým rozdílům „mezistátní nerovnost“ (mezi státy) resp. „vnitrostátní nerovnost“ (uvnitř států). Nerovnosti vážené počtem obyvatel pak nazýváme „mezinárodní nerovnost“ resp. „globální míra vnitrostátní nerovnosti“. Nemůžeme tvrdit, že opomenutí populačních měr je v zásadě chybou, ale je nutno si uvedené rozdíly uvědomovat a brát je v potaz při výsledných hodnoceních.

Obr. 2.1 Dimenze globálních nerovností

zdroj: Konečný (2004), upraveno

poznámka: červeně je vyznačena dimenze globální nerovnosti, na kterou se především zaměřuje tato práce

Empirická data diferenciaci na vnitrostátní úrovni s sebou nesou řadu problémů. Získat reprezentativní informace na regionální úrovni za většinu zemí světa je velmi obtížné, hlavním problémem jsou informace o vnitroregionální vertikální diferenciaci. Studium vývoje nerovnoměrností proto musí počítat s řadou zjednodušení a odhadů. Jak již bylo řečeno, sledování průměrů může vnitrostátní asymetrii zakrývat, ale je třeba mít na paměti, že tato práce se zabývá především (výhradně) rozdíly v průměrech jednotlivých zemí.

2.3. Fáze, cykly v ekonomickém vývoji

Protože se tato práce zabývá zejména popisem dlouhodobého vývoje nerovnoměrností, je zřejmě na místě věnovat několik poznámek nejznámějším představám o pravidelnostech v (makro)ekonomickém vývoji. Myšlenka, že ekonomický vývoj se svojí cestou neubírá zcela náhodně, ale že je jistým způsobem strukturován, není nová. V zásadě se uplatňují dva teoretické přístupy: členění vývoje společnosti do vývojových fází a teorie cyklického vývoje (viz Blažek 2002, str. 128-130).

Přístupů k členění do vývojových fází existuje mnoho. Mezi nejznámější patří dělení D. Bella (1973, cit. v Blažek 2002) na společnost preindustriální, industriální a postindustriální. Nejvýznamnější je pak pravděpodobně teorie stadií W. Rostowa (1960). Rostow ve své teorii popisuje přerod z klasické (zemědělské) společnosti na společnost industriální. V tomto vývoji rozlišil pět fází, které se výrazně liší rychlostí a lze je dobře vyjádřit logistickou křivkou (dále např. Geschenkron 1966).

Rostow se při hodnocení industriální vyspělosti pohybuje na úrovni států. Domnívám se, že jeho myšlenky lze částečně zobecnit i na úroveň makroregionální. Rostowovy teze pro tuto potřebu zjednoduším na tři fáze vývojové vyspělosti: postindustriální, industriální a počáteční industriální¹. Podle údajů používaných v této práci (viz kapitola 4) bychom nejpokročilejší vývojovou – postindustriální – fází hledali u severoamerického, evropského a oceánického makroregionu. Industriálnímu typu by v současnosti odpovídaly makroregiony Sovětského svazu, Východní Asie (tento makroregion uvažuji bez Japonska, které se značně odlišuje od ostatních zemí Východní Asie), Jižní Asie a Latinské Ameriky. Africký makroregion by tak zůstal jediným zástupcem nejzaostalejšího typu, makroregionem v počáteční industriální fázi. Nicméně muslimské země v severní části a Jihoafrická republika se od ostatních afrických zemí výrazně odlišují. Bohužel není v možnostech této práce obsáhnout toto téma důkladněji, proto zde odkazuji na práci J. Novotného (2004, kapitola 6.3.), který se obdobnou problematikou zabývá mnohem zevrubněji.

Mezi skupinou teorií cyklického vývoje je nejpobulárnější zřejmě práce N. D. Kondratieva (1935, cit. v Blažek 2002). Jeho cykly jsou dlouhé 40-60 let. Důvodem začátku nového cyklu je podle Kondratieva růst objemu peněz, zeměpisný objev, rozlišení trhů atp. Například Schumpeter (1943/1992, cit. v Blažek 2002, str. 129) však považoval za hlavní příčinu nastoupení dalšího cyklu objevení nové skupiny inovací. Důvodem častého odmítání dlouhých vln je fakt, že je těžké představit si mechanismus, kterým by se společnost řídila po celé období bez vlivu obrovských změn, které se v této době odehrály. Tento argument bývá zdůrazňován odpůrci Kondratievových dlouhých vln, sám Kondratiev však jejich existenci nevysvětlil, jen uvedl některé faktory. Další autoři, kteří provedli empirickou analýzu jiným způsobem, dospěli k odlišným závěrům s rozdílně dlouhými periodami. Příkladem mohou být cykly Juglarovy, Kitchinovi atp. (viz Blažek str. 130).

Data, jejichž prostřednictvím v této práci hodnotím vývoj společensko-ekonomických nerovnoměrností, nepotvrzují domněnku, že by ekonomický vývoj měl na sledované měřítkové úrovni cyklický charakter. Zdá se, že v ekonomické historii lze spíše vydělit několik odlišných fází různých délek. Toto vymezení bylo odvozeno z práce A. Maddisona (Maddison 1995a, 1995b, upraveno), který rozlišil v novodobé ekonomické historii takových fází šest: 1-1819, 1820-1869, 1870-1913, 1914-1949, 1950-1973, 1974-2001. Přejchody mezi jednotlivými obdobími nebyly způsobeny postupnými změnami, uvědoměným plánováním a inovativními změnami, šlo spíše o jedinečné historické události a systémové šoky (Maddison 1995b). Toto je dobře patrné, podívali se, které roky tvoří předěl mezi jednotlivými etapami. Světové války a celosvětové ekonomické krize; všechny tyto události vždy výrazně otráslly (nejen) světovou ekonomikou. V dlouhodobějším

¹ Vhodnější by pravděpodobně bylo industriální fázi rozdělit alespoň na dvě kategorie, protože takto nám vzniká poměrně početná a heterogenní skupina. Kupříkladu by bylo možné odlišit fázi „střední industriální“ a „finální industriální“ (jak používá Novotný 2004).

pohledu mi proto přijde vhodnější chápat ekonomickou historii spíše jako sled jedinečných událostí, a to přesto, že nemůžeme popřít určité pravidelnosti v ekonomickém dění v kratších časových úsecích. Mezní roky zvolených období je posléze možno chápat jako „změnu pravidel hry“, které definují dění ekonomické historie nastávající etapy.

3. METODIKA MĚŘENÍ SPOLEČENSKO-EKONOMICKÉ DIFERENCIACE

3.1. HDP a alternativní metody měření kvality života

Zdaleka nejčastěji bývají mezinárodní společensko-ekonomické nerovnosti hodnoceny prostřednictvím HDP na obyvatele. Ale HDP není zdaleka optimální metodou měření mezinárodní společensko-ekonomické nerovnosti. Je sice uznávaným a klíčovým indikátorem ekonomické úspěšnosti jednotlivých států, ale z hlediska trvale udržitelného rozvoje je často kritizován a nazýván falešným ukazatelem. HDP nerozlišuje mezi aktivitami z různých hledisek kladnými a zápornými, například z hlediska přínosu nebo škody na životním prostředí. HDP také nezahrnuje domácí sektor ekonomiky a šedou ekonomiku stejně jako odráží pouze takovou ekonomiku, která je spojena s finančními toky. Nezahrnuje tedy převážnou část práce v rodinách a v obcích, kterou vykonávají zvláště v rozvojových zemích hlavně ženy. HDP také započítává stejným způsobem důsledky nemoci i její léčby², přírodní zdroje nemají žádnou finanční hodnotu, obdobně není brán zřetel ani na rozdílné energetické nároky (kritika HDP viz například Lawn 2003, str. 109-112; Hamilton 1998, str. 13-14).

Od 70. let minulého století rostla nespokojenost s používáním HDP jako ukazatele ekonomického pokroku. Proto začaly být konstruovány alternativní koeficienty. Prvním z nich byl „Physical Quality of Life Index“ (PQLI) sestavený Morrisem (1979; blíže viz také Van der Lijn 1995). Významná je také každoroční publikace „Human Development Report“ (HDR) sestavovaná v rámci „United Nations Development Programme“. První HDR roku 1990 představil nový ukazatel, „Human Development Index“ (HDI). Tento index se skládá ze tří parciálních ukazatelů: naděje na dožití, HDP na obyvatele podle PPP a dvou indikátorů vzdělání (dokončené vzdělání a školní docházka). Tyto ukazatele nejsou vzájemně nijak váženy, což bývá často kritizováno. Sestavené HDI jsou přístupné na internetu³. Dalším indexem, který zmíním je „Genuine Progress Indicator“ (GPI), který zohledňuje i vnitřní nerovnosti. Ústředním pojmem GPI je udržitelnost. GPI se snaží stanovit udržitelnou spotřebu jako takovou, tedy která umožňuje zachovat nebo vytvořit kapitálovou zásobu nutnou pro udržení objemu toků zboží a služeb. GPI se pokouší systematicky oceňovat čas, zohledňuje psychologická hlediska nezaměstnanosti, nedostatečné a nadměrné zaměstnanosti atp. (blíže ke konstrukci GPI viz Lawn 2003, Hamilton 1998). Ve své práci také zmiňuji tzv. „Basic Well-being Index“ (BWI), který se skládá naděje na dožití v roce 1, kojenecké úmrtnosti, gramotnosti dospělé populace a počtu studentů navštěvujících školu středního a vyššího vzdělání (van den Lijn 1995).

² Když se kupuje více cigaret, zvyšuje se HDP stejně tak jako při léčbě závislosti na nikotinu, protože i ta stojí peníze.

³ viz „<http://hdr.undp.org>“

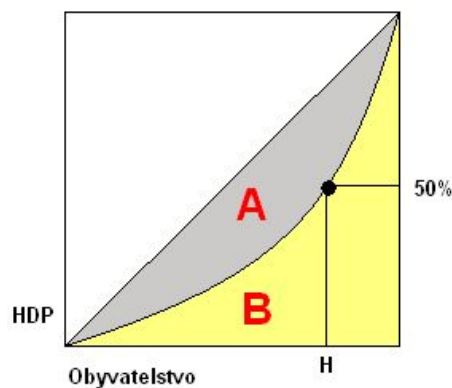
Přes všechny zmíněné nedostatky HDP zůstává velmi často používaným indikátorem, a to především pro relativně jednoduchou dostupnost. Následnou otázkou zůstává volba typu HDP, které jsou v zásadě dva. První možností je použití HDP uváděného ve směnných kurzech (FX). Na druhé straně, metodou preferovanější pro hodnocení společensko-ekonomických rozdílů tak jak jsou pocíťovány obyvatelstvem je zohlednění kupní síly obyvatel a tudíž přepočtení na tzv. paritu kupní síly (PPP). Jedním z hlavních zdrojů těchto dat jsou například Penn World Tables (Heston, Summers, a Aten 2001), která jsou vyjádřena v amerických dolarech (dále jen dolarech) roku 1996. Při měření nerovnoměrností neexistuje jednoznačný konsensus v používání směnných kurzů či parity kupní síly, většina autorů však používá PPP (např. Schultz 1998; Barro a Sala-i-Martin 1992). Výjimkou je např. práce Korzeniewicz a Morana (1997), kteří naopak preferují FX. Základními problémy při používání FX je podle Firebaugha (2000) skutečnost, že pouze vybrané zboží je obchodováno mezinárodně. Dále pak politické manipulace a spekulace, které ovlivňují směnné kurzy, stejně jako větší nestabilita vedoucí k nespolehlivým odhadům. Podle Korzeniewicz a Morana (2000) má však také měření pomocí PPP daleko k dokonalosti. Jejich hlavními argumenty pro použití FX jsou „... (a) měření pomocí PPP a FX nejsou dvě alternativní cesty k měření stejné věci, ale fundamentálně odlišné koncepty a (b), metoda směnných kurzů měří kontrolu lidí nad zbožím a službami v globální světové ekonomice“ (Korzeniewicz a Moran 2000, str. 216, vlastní překlad).

Přes všechny své nedostatky jsou data za HDP relativně dostupná, proto na ně spoléhá většina výsledných hodnocení. V kapitole 4.5. je pak naznačeno srovnání socio-ekonomické diference podle HDP a nejběžnějších alternativních ukazatelů. Pro potřeby této práce dále pokládám za vhodnější data podle parity kupní síly, proto je používám ve všech výstupech a závěrech.

3.2. Kvantifikace nerovností

Ve stěžejní části práce se snažím sledované nerovnoměrnosti kvantifikovat. Volba dostatečně reprezentativních metod je však úkol poměrně obtížný. Jak jsem již zmínil, na nerovnoměrnost může být nahlíženo mnoha způsoby a není klasickou měřitelnou veličinou, ale pouze formou uspořádání jevů. Protože mluvíme o společensko-ekonomických jevech, je distribuce těchto jevů typicky nesymetrická. Každý ze způsobů měření nerovnoměrností potom popisuje pouze některé vlastnosti distribuce sledovaného jevu.

Aby byl zobrazen průběh celé distribuce, používám frekvenčních křivek a Lorenzova oblouku. Z Lorenzova oblouku je odvozen poměrně jednoduchý, ale přesto názorný ukazatel H. Ten odpovídá procentnímu podílu obyvatel na které připadá „méně koncentrovaná“ polovina daného jevu (vyznačeno na obr. 3.1; blíže viz např. Novotný 2004).

Obr. 3.1 Lorenzův oblouk

zdroj: vlastní nákres

Dále používám sofistikovanější statistické ukazatele. Prvním je poměrně oblíbený a často používaný Giniho koeficient. Giniho koeficient koncentrace (G) je také odvozen z Lorenzova oblouku a odpovídá podílu obsahu oblasti vymezené Lorenzovým obloukem (plocha „A“ na Obr.2.2) ku obsahu plochy pod přímkou znázorňující rovnoměrné rozložení (A+B). Existuje více metod výpočtu, jedna z nich je definována jako: absolutní hodnota rozdílu sledovaného jevu mezi všemi možnými dvojicemi jevů, dělený dvojnásobkem součinu průměrné hodnoty daného jevu a čtverce počtu všech jevů (Cowell 1977):

$$G = \frac{1}{2\bar{x}n^2} \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |x_i - x_j|$$

Indexy i a j vyjadřují n sledovaných jednotek a x reprezentuje zvolený indikátor (při sledování ekonomických nerovnoměrností například HDP na obyvatele). V podstatě všechny jednočíselné ukazatele, jsou více citlivé k vrchnímu konci dané distribuce. V tomto ohledu je Giniho koeficient citlivý méně než většina z nich - např. Theilův index (jelikož Giniho koeficient není, na rozdíl od Theilova indexu, odvozen od průměru – viz níže). Při sledování nerovnoměrností potřebujeme vážít sledované jednotky podle velikosti, většinou populační. Výsledná nerovnoměrnost po započtení populačních vah (počet obyvatel v jednotkách značí y_j respektive y_k) by potom pro Giniho koeficient koncentrace vypadal následovně:

$$G = \frac{1}{2\bar{x}\bar{y}^2} \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n y_i y_j |x_i - x_j|$$

Dalším použitým ukazatelem je Theilův index, který bývá zařazován do tzv. třídy ukazatelů generalizované entropie (blíže k Theilovu indexu viz např. Theil 1979, Cowell 1977 a mnozí další). Theilův index je dosti citlivý k oběma a zejména pak vrchnímu konci distribuce, tedy k extrémním hodnotám sledovaného jevu. Přesný vzorec Theilova indexu potom vypadá takto:

$$T = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \ln \frac{x_i}{\bar{x}} \left(\frac{x_i}{\bar{x}} \right)$$

kde index i vyjadřuje n sledovaných jednotek a x reprezentuje zvolený indikátor. Při zohlednění populačních vah má vzorec tento tvar:

$$T = \frac{1}{y} \sum_{i=1}^n y_i \ln \frac{x_i}{\bar{x}} \left(\frac{x_i}{\bar{x}} \right)$$

Zajímavou a užitečnou vlastností některých měr nerovnoměrností je možnost jejich rozkladu. Jako nejvhodnější se potom jeví ukazatele skupiny generalizované entropie (Novotný 2004). Theilův index celkové nerovnoměrnosti může být rozložen na nerovnoměrnosti mezi i regiony (v této práci se jedná o mezi-makroregionální složku M) a sumu nerovnoměrností uvnitř těchto regionů (vnitro-makroregionální složku V)⁴:

$$M = \frac{n_i}{n} \sum_{i=1}^k \ln \frac{\bar{x}_i}{\bar{x}} \left(\frac{\bar{x}_i}{\bar{x}} \right) \quad V = \sum_{i=1}^n \frac{n_i}{n} \frac{\bar{x}_i}{\bar{x}} \frac{1}{n_i} \sum_{j=1}^{n_i} \ln \frac{x_{ij}}{\bar{x}_i} \left(\frac{x_{ij}}{\bar{x}_i} \right)$$

Theilův koeficient T celkové nerovnoměrnosti daného souboru n prvků x_j , které lze rozřadit do i skupin pak tedy odpovídá:

$$T = M + V = \frac{n_i}{n} \sum_{i=1}^k \ln \frac{\bar{x}_i}{\bar{x}} \left(\frac{\bar{x}_i}{\bar{x}} \right) + \sum_{i=1}^n \frac{n_i}{n} \frac{\bar{x}_i}{\bar{x}} \frac{1}{n_i} \sum_{j=1}^{n_i} \ln \frac{x_{ij}}{\bar{x}_i} \left(\frac{x_{ij}}{\bar{x}_i} \right)$$

Mezi-makroregionální složku M dále rozkládám podle jednotlivých makroregionů, aby bylo patrné, „kdo“ a „jak“ k výsledné nerovnoměrnosti přispívá. Jelikož Theilův index je citlivý především k vrchnímu konci distribuce, z grafu (viz obr. 4.6 resp. 4.7) by měly výrazně vystupovat ekonomicky a populačně nejsilnější jednotky. Z tohoto je zřejmé, že jednotky blízko nulové hodnoty se podílejí na výsledné nerovnoměrnosti minimálně a naopak jednotky nejdále od nulové hodnoty jsou nejvýznamnějšími „přispěvateli“ k diferenciaci sledovaného souboru.

3.3. Regionalizace

Nerovnoměrnosti jsou v této práci hodnoceny na dvou měřítkových úrovních, a to především v ohledu na dostupnou datovou základnu. Na úrovni makroregionální se snažím postihnout základní trendy od počátku letopočtu do současnosti resp. roku 2001, a to přesto, že datová základna ekonomické výkonnosti je především ve vzdálenější minulosti velmi hrubě odhadována (blíže viz následující kapitola 3.4.). Od roku 1950 jsou poté nerovnoměrnosti sledovány také na úrovni jednotlivých států (mezi státy).

Přes poměrně hrubé vymezení je v určitém ohledu vhodnější použití makroregionů než jednotlivých států. Dělení podle států bývá často označováno za umělé a soubor států za značně heterogenní

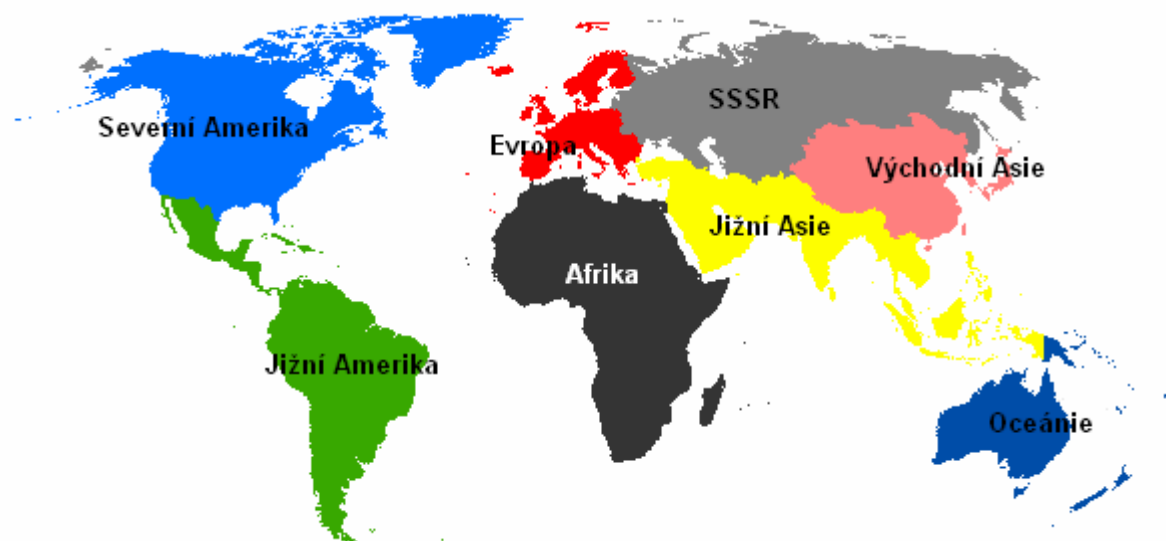
⁴ Vzorec pro rozklad Theilova indexu vážený počtem obyvatel neuvádím, protože je analogický s populačním vážením u celkového Theilova indexu.

(Novotný 2004). Otázka homogenity použitých makroregionů je v průběhu času diskutabilní, v historickém pohledu však nebyla téměř jiná možnost vymezení. Jejich nevýhodou zůstává kromě věrohodnosti dat také menší počet jednotek.

Vymezení makroregionů je možno uchopit různými způsoby. Ať už jde o přístup geografický, historický, kulturní (civilizační) či jiný, hranice mezi nimi je ve skutečnosti ostrá pouze v případech, kdy je jednoznačně fyzicko-geograficky určena (tj. např. oddělení kontinentů oceány apod.). Bohužel, ani v této práci nelze dostatečně zohlednit např. hranice civilizační (viz např. Huntington 1993), protože použité členění je do značné míry odvislé od dostupných dat.

Při regionalizaci by měla být respektována určitá pravidla. Vybrané jednotky by měly být především spojitě a srovnatelné, pokud možno územně i populačně. Vhodné je také brát v úvahu společensko-ekonomické i kulturní vazby subjednotek zamýšleného makroregionu. Zmíněná pravidla mohla být dodržena jen částečně, hlavním důvodem – jak již bylo několikrát naznačeno – je datová základna, které musela být regionalizace do značné míry přizpůsobena. Vymezeny pak byly následující makroregiony: Severní Amerika, Latinská Amerika, Afrika, Evropa, Sovětský svaz, Jižní Asie, Východní Asie a Oceánie (viz Obr. 3.2).

Obr. 3.2 Makroregionální členění

zdroj: vlastní nákres

Jak je patrné z uvedeného schématu, jde do značné míry o vymezení geografické. Severoamerický makroregion sestává z USA a Kanady, přiřčeno mu bylo Grónsko. Evropský makroregion zahrnuje všechny současné evropské státy vyjma bývalých sovětských svazových republik, které jsou přiřčeny ruskému makroregionu (resp. makroregion SSSR). Asie je rozdělena do dvou makroregionů, což je dáno historickou odlišností a specifiky v ekonomickém vývoji. Makroregion Východní Asie tvoří území dnešní Číny, Mongolska, Japonska a Korejských republik. Zbylé asijské

státy potom reprezentují druhý asijský makroregion – Jižní Asii. Je nutno podotknout, že tento makroregion je poměrně heterogenní. Bylo by pravděpodobně vhodné odlišit alespoň muslimských svět, ale problémem je opět nedostatečná datová základna. Makroregiony Latinské Ameriky, Oceánie a Afriky potom odpovídají geografickému vymezení kontinentů. Diskusní může být případ přiřazení Mexika k Latinské Americe, ale také uvažování Afriky jako celku – minimálně její severní část by mohla být (spolu s Jihozápadní Asií) vymezena jako islámský makroregion.

V této práci je občas používáno termínu Západní odnože (v originále Western offshoots), který byl převzat z práce A. Maddisona (1995b) a zahrnuje státy: USA, Kanada, Austrálie, Nový Zéland.

3.4. Použitá data

Závěry jakéhokoliv empirického výzkumu jsou vždy do určité míry zkresleny, obzvláště pak práce pohybující se ve společensko-ekonomickém rámci. Příčinou rozdílných hodnocení obdobných fenoménů jsou potom nejen různé metody kvantifikace, ale především použitý datový soubor. V této ročníkové práci jsou využívána obzvláště data A. Maddisona (2003), která zahrnují počet obyvatel, HDP a HDP na obyvatele podle parity kupní síly za jednotlivé země světa v historickém pohledu. Všechny hodnoty jsou uváděny v dolarech roku 1990, sestavené pomocí metody Geary-Khamis⁵.

Závažnou otázkou může být vysvětlení odhadů jednotlivých hodnot HDP a populačních velikostí, a to především ve vzdálenější minulosti. Proto zkráceně uvedu metodologii jejich sestavení. Materiál vypracovaný A. Maddisonem je do značné míry kompilační, datová řada je sestavena z odhadů rozličných národních a akademických zdrojů (Maddison 2001, str. 230-265).

Data za populační velikost nejsou až tak problematická jako data za ekonomickou výkonnost, přesto je datová základna starších období slabší. V ohledu ke sledování vývoje rozdílů v životní úrovni hrají odhady populační velikosti a populačního růstu relativně důležitější roli zejména v historii před industriální revolucí, kdy měl populační vývoj na HDP na obyvatele větší vliv. Populační řady Maddison sestavuje z parciálních odhadů jednotlivých autorů, což je přes možnou metodickou odlišnost patrně jediná možná cesta. Opírá se především o práce De Vriese (1984), Rozmana (1974) a McEvedyho a Jonese (1978).

Datová řada HDP mezi lety 1500 – 1820 je odhadována podle předpokladu procentuálního meziročního růstu. Ten byl pro Západní Evropu – sledujíc Kuznetsovou hypotézu (1973) – odhadován na 0,2 % a později upraven na pozvolnějších 0,14 %. Logicky vyšší tempo růstu bylo předpokládáno v ekonomicky silnějších zemích jako Velká Británie (0,27 %) či Nizozemsko (0,28

⁵ Blíže ke konstrukci Geary-Khamis dolaru viz Heston, Summers (1982, s. 96-97).

%) (zde Maddison opět postupoval kompilační metodou). Ve zbytku Evropy a Latinské Americe je poté růst odhadován na 0,1 %, v Asii a Africe je předpokládána stagnace. Pro datové řady v USA postupuje Maddison stejně jako v případě konkrétních evropských zemí, a to kombinací výsledků parciálních prací různých autorů. Odhady před rokem 1500 jsou velmi hrubé a nejisté, pro toto období Maddison využívá především propočtů Goldsmithe (1984). Přesnější evidenci můžeme zaznamenat jen v případě Číny. Je to díky byrokratickému systému v minulosti, který sloužil hlavně k výběru daní, ale i faktem, že historickým vývojem Číny se zabývá relativně velké množství autorů.

Pro odhady ekonomického produktu od devatenáctého století nazpět do minulosti se obecně používá dvou odlišných metod. První metodický postup je založen na příjmu nutném pro přežití. Odhaduje se, že v zemích s HDP nižším než 400 dolarů (PPP) připadne průměrně 75 % ekonomického produktu na osobní spotřebu. Nejnižší možná hranice chudoby (podle osobní spotřeby) poté činí 252 dolarů. Dále předpokládejme, že v těchto rozloženích je průměrný příjem zhruba 1,3 násobek hodnoty mediánu (Pritchett 1997). Dosažení hodnoty mediánu distribuce příjmů na nejnižší možné hranici chudoby potom vyžaduje příjem alespoň 437 dolarů (Pritchett 1997). Alternativní cestou konstrukce minimálního HDP na obyvatele je zohlednění příjmu kalorií. Průměrný příjem kalorií na osobu při jejich relativně efektivním využití dosahuje hodnoty 2000 až 2400. Jako minimální možný příjem energie je považováno 1600 kalorií, což odpovídá 250 dolarům podle PPP⁶ (Pritchett 1997).

Především v období před osmnáctým stoletím bývají Maddisonova data často zpochybňována, například Milanovic (2004) kritizuje odhady z počátku letopočtu a počátku druhého tisíciletí. Maddison v těchto letech odhaduje ekonomický produkt na obyvatele vždy kolem 400 dolarů (PPP), Milanovic (2004) přitom uvádí ekonomický produkt nejvyspělejších zemědělských společností (Byzanc počátkem letopočtu a Řím kolem roku 1000) až jako dvojnásobný.

3.5. Jiné ekonomické datové řady

Maddisonova ekonomická datová řada je nepochybně unikátní, nikoliv však jediná. Z jeho dat vychází například i Bourguignon a Morrisson (2002), kteří provedli několik úprav. Kulturně (a ekonomicky) příbuzné země sjednotili a rozdělili svět do 33 jednotek, čímž nejen eliminovali vliv malých zemí na celkovou diferenciaci, ale také tímto krokem vyplnili prázdná místa (především mezi lety 1820 a 1870) v Maddisonově datovém souboru.

⁶ Podle organizace FAO připadlo například při hladomoru v Somálsku roku 1975 průměrně na jednoho obyvatele 1610 kalorií, v Čadu v roce 1984 to bylo pouhých 1443 kalorií (Milanovic 2004).

Prvním, kdo nahlížel na tento typ ekonomických dat komplexněji, byl ve třicátých letech dvacátého století Simon Kuznets. V rámci svého výzkumu také jako první zdůraznil význam historického pohledu na ekonomický vývoj a sestavil časovou řadu ekonomických dat. Stál také na počátku empirického výzkumu prováděného výzkumnou organizací NBER (National Bureau of Economic Research) a zabýval se vztahem HDP a nerovnoměrnosti (např. Kuznets 1955, 1966, 1973).

Na Simona Kuznetse navázal v šedesátých letech dvacátého století na Pensylvánské Univerzitě jeho žák A. Kravis, který začal systematicky sestavovat časové řady HDP jednotlivých zemí světa (podle parity kupní síly). V jím započaté práci dodnes pokračují v rámci „Center for International Comparisons“ Allan Heston a Robert Summers. Nejnovější verzi ekonomických dat je v současnosti Penn World Table ver. 6.1 (Heston, Summers 2002), která je volně přístupná na Internetu⁷. Řada ekonomických dat začíná rokem 1950 a zahrnuje většinu zemí světa.

HDP jednotlivých zemí podle směnných kurzů publikuje každoročně například „United Nations Statistical Division“ ve své statistické ročence (UN Statistical Yearbook), tyto údaje můžeme také nalézt v „Human Development Report“ sestavovanou v rámci „United Nations Development Programme“. Jako poslední bych zmínil poměrně často používaná data shromažďovaná Světovou bankou, která každoročně v rámci „World Development Indicators“ publikuje národní GNI (dříve GDP)⁸

⁷ viz „http://pwt.econ.upenn.edu/php_site/pwt_index.php“

⁸ viz „<http://www.worldbank.org/data/quickreference/quickref.html>“

4. DLOUHODOBÝ VÝVOJ SOCIO-EKONOMICKÉ DIFERENCIACE

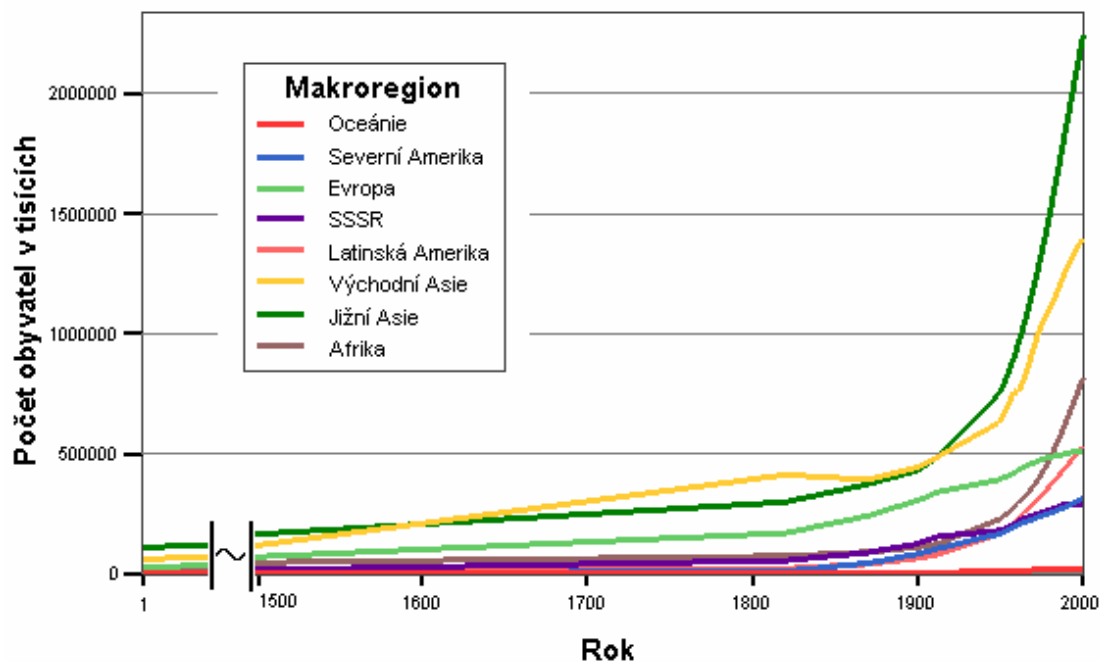
Na počátku našeho letopočtu dosahovala míra socioekonomické diferenciaci nepoměrně nižších hodnot než v současnosti. Cílem této kapitoly je předně poukázat na relativně statický vývoj ve vzdálenější minulosti v kontrastu s dynamickým vývojem posledních staletí. V tomto ohledu je podle existujících odhadů možno za mezník považovat zhruba počátek devatenáctého století.

Důvodů pro toto tvrzení je hned několik. Nejdůležitějším faktorem je především nová forma organizace společnosti podmíněná industriální revolucí. Počátky těchto změn můžeme pozorovat již dříve, avšak o industriální společnosti chápané v širším slova smyslu má význam hovořit právě až v počátcích devatenáctého století (blíže viz Landes 1969, 1998). Přesto se názory na toto téma různí, např. Kuznets (1974) pokládá za zlomový bod v ekonomickém růstu již rok 1750.

Dříve než se budeme zabývat samotnými nerovnoměrnostmi, načrtněme si populační a ekonomickou výkonnost jednotlivých světových makroregionů pomocí absolutních hodnot. Začneme vývojem populačním, jelikož i ten má na hodnocení ekonomického rozvoje podstatný vliv. Vývoj obyvatelstva je znázorněn na obr. 4.1. Na tomto grafu je jasně patrný dynamický vývoj v posledních dvou staletích, spojený především s demografickou revolucí. S demografickou revolucí souvisí také industrializace resp. nový typ organizace společnosti. Společnost založená na odlišných principech tak mimo jiné vedla k překonání Malthusovy teorie „přirozených kontrol“ populace (Malthus 1798), resp. k překonání „sepjetí“ ekonomického a populačního vývoje.

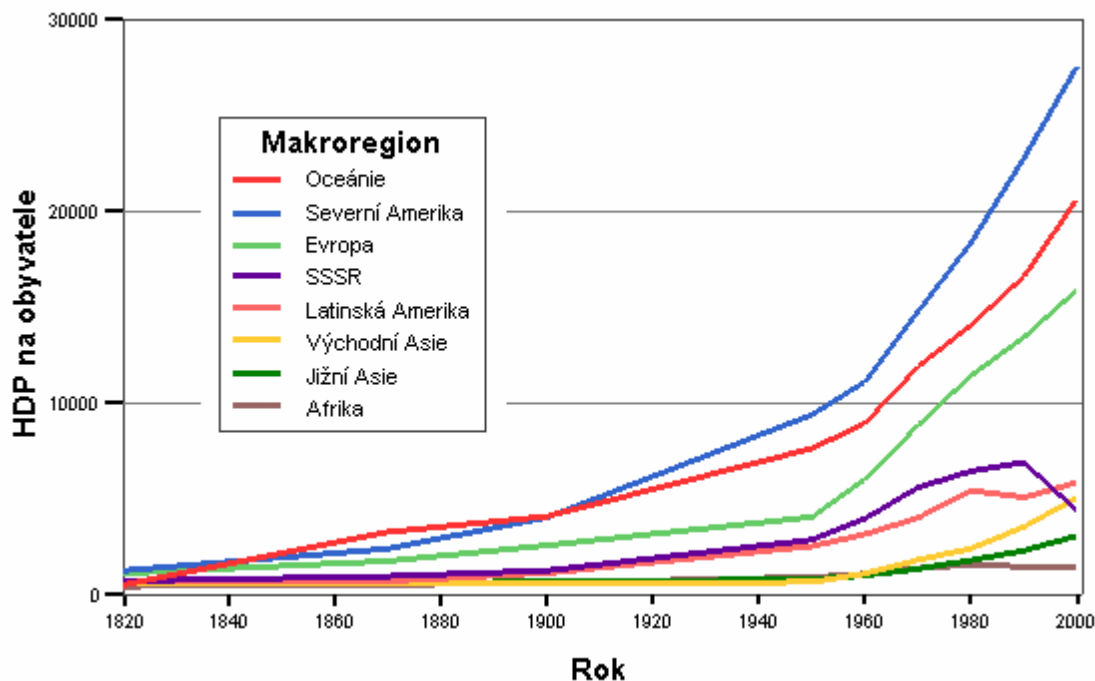
Dále následuje grafický výstup znázorňující průměrnou hodnotu ekonomické produkce (obr. 4.2). Diferenciaci vzhledem k HDP na obyvatele uvádím až od roku 1820, protože do té doby jednotlivé makroregiony vykazovaly velmi podobnou úroveň ekonomického produktu na obyvatele, většinou dosti blízkou subsistenčnímu minimu. Vývoj počtu obyvatel, HDP a HDP na obyvatele prostřednictvím průměrných meziročních přírůstků můžeme sledovat v tabulce I. v přílohách.

Obr. 4.1 Populační vývoj podle makroregionů v letech 1 – 2001

zdroj: Maddison 2003, vlastní výpočet

Obr. 4.2 Vývoj HDP na obyvatele podle makroregionů v letech 1820 - 2001

zdroj: Maddison 2003, vlastní výpočet

4.1. Vývoj nerovností před rokem 1820

Nerovnosti ve společnosti ve vzdálenější minulosti se hodnotí velmi obtížně a způsoby jejich měření se liší. Poměrně dobře lze odhadnout horní hranici možné nerovnoměrnosti pomocí tzv. subsistenčního minima. Průměrné příjmy v nejrozvinutějších zemědělských společnostech (Řím za vlády císaře Augusta nebo Byzanc kolem roku 1000) převyšovaly toto minimum přibližně

dvojnásobně. Tento fakt značí, že ostatní preindustriální společnosti mohly překročit tuto úroveň jen stěží. „Fyziologické minimum potřebné k životu s nulovou spotřebou ostatního zboží“ (Bairoch, 1993, str. 106, cit. v Milanovic 2004, str. 10) bylo odhadováno na 80 dolarů v paritě kupní síly v cenách roku 1960. Při přepočtu na ceny roku 1990 tato hodnota činí 355 dolarů, v Maddisonově datové řadě je zaokrouhlena na 400 dolarů.⁹ Z toho dále usuzujeme, že také ekonomický produkt ne-Evropských preindustriálních civilizací (např. Čína, Indie, předkolumbovská Amerika, Afrika) se pohyboval většinou mezi hodnotami jednoho až dvou násobků minima nutného k přežití (Milanovic 2004).

Je tedy zřejmé, že úrovně průměrných příjmů omezují rozpětí potenciálních nerovností ve společnosti. To znamená, že s průměrným příjmem blízkým hranici minima nutného k životu může být nerovnoměrnost pouze velmi nízká. V takových chudých společnostech, jak tvrdí například Kuznets (viz např. Kuznets 1955), je potom nutně poměrně nízká také příjmová diferenciacie. S ekonomickým rozvojem společnosti (rozšiřováním ekonomického produktu nad objem nutný k přežití), má nerovnoměrnost prostor pro růst jednoduše proto, že vytvořená nadhodnota může být redistribuovaná mezi členy společnosti (Milanovic 2004).

Výraznější růst nerovnoměrností můžeme sledovat až v období počátku industrializace dnes tzv. vyspělých (industrializovaných) zemí. Proč industrializace proběhla nejdříve v evropských zemích (primárně v Británii) je otázka poměrně často diskutovaná¹⁰. O důvodech můžeme pouze spekulovat, přesto existuje několik pravděpodobných zdůvodnění. Někteří autoři (Blaut 1993) v této historické události nevidí víc než obyčejnou náhodu, jiní považují za nejvýznamnější podmíněnost přírodní prostředí (tedy evropské mírné klima). Existuje také názor, že ostatní vyspělé středověké civilizace (zejména Čína) nedospěly k industrializaci dříve než Evropa díky svým kulturním odlišnostem. Nejčastěji však bývá jako důvod evropského prvenství uváděna akumulace bohatství evropských koloniálních mocností. Každá ze zmíněných domněnek zřejmě sehrála určitou roli, přesto bez podmanění Nového Světa - a kolonizace obecně - by Evropa dosáhla svého dnešního postavení stěží. (blíže k tomuto tématu např. Landes 1994, především str. 638-640 nebo Landes 1998).

Rychlý přehled o vývoji nerovností poskytnou tabulky 4.1 a 4.2. V první jmenované jsou zachyceny jednotlivé koeficienty od počátku letopočtu do současnosti resp. roku 2001. Dobře je zvýšená dynamika v hierarchizaci společnosti v první polovině devatenáctého století patrná z grafického znázornění statistických měr nerovnoměrnosti (obr. 4.3). Druhá zmíněná tabulka, Tab. 4.2,

⁹ Například Pritchett (1997) však jako minimální příjem nutný pro přežití uvádí 250 dolarů v paritě kupní síly (v cenách roku 1985).

¹⁰ Přitom ještě v desátém století byla pravděpodobnost pozdější ekonomické i mocenské nadvlády Evropy velmi blízká nule (Landes 1994).

zobrazuje změnu jednotlivých koeficientů v průměrných meziročních přírůstcích. Historické srovnání pomocí Lorenzova oblouku poskytuje také obr. VII a obr. VIII v přílohách.

Tab. 4.1 Giniho koeficienty a Theilovy indexy za makroregiony světa, 1-2001

	1	1000	1500	1600	1700	1820	1870	1913	1950	1973	2001
G	0,010	0,022	0,081	0,092	0,113	0,144	0,283	0,404	0,491	0,467	0,407
T	0,000	0,001	0,011	0,017	0,025	0,043	0,163	0,302	0,455	0,428	0,370

Zdroj: Maddison 2003, vlastní výpočet

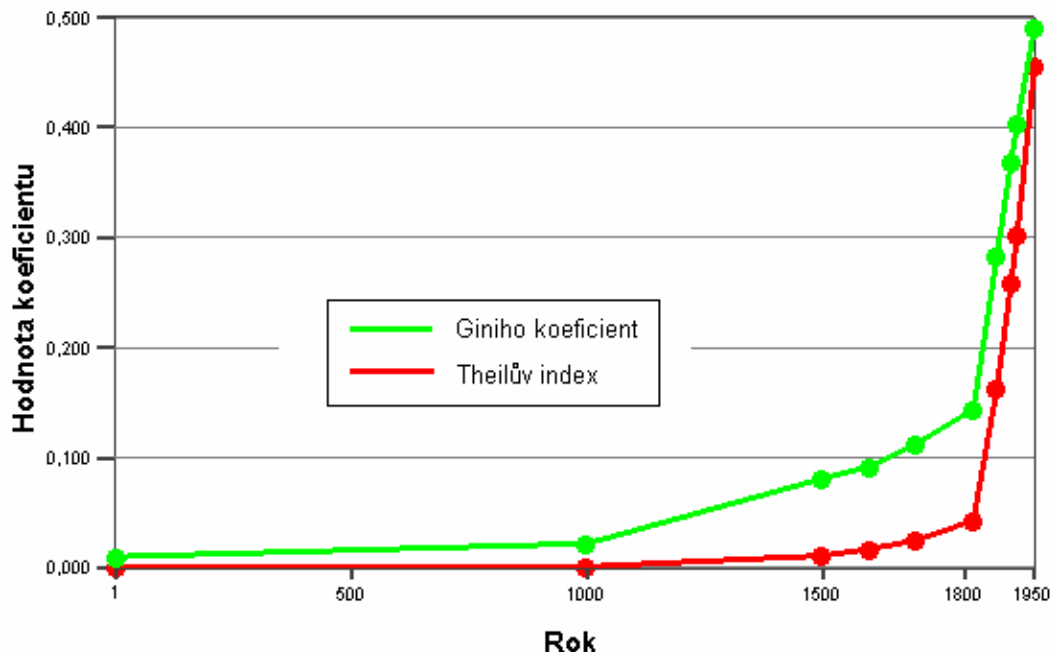
Tab. 4.2 Fáze růstu měr nerovnoměrnosti v makroregionech světa, 1 - 1950

	1-1000	1000-1500	1500-1600	1600-1700	1700-1820	1820-70	1870-1913	1913-50	1950-73	1973-2001
G	0,082	0,265	0,131	0,201	0,204	1,357	0,831	0,531	-0,218	-0,488
T	0,128	0,483	0,439	0,371	0,452	2,675	1,451	1,110	-0,261	-0,525

Poznámka: hodnoty udávají průměrný meziroční nárůst

Zdroj: Maddison 2003, vlastní výpočet

Obr. 4.3 Hodnoty Theilova indexu a Giniho koeficientu mezi lety 1-1950

zdroj: Maddison 2003, vlastní výpočet

4.2. Vývoj nerovností po roce 1820

1820 – 1870

S počátkem tohoto období se začíná výrazně měnit soudobá společnost. Hlavním důvodem je přechod k jinému typu organizace, přechod k industriální společnosti, která se prosazovala geograficky značně nerovnoměrně. Tuto skutečnost zde mimo jiné dokumentuje prudký nárůst Giniho i Theilova koeficientu v prvních desetiletích devatenáctého století (viz obr. 4.3). Naopak koncovým rokem tohoto období byl zvolen rok 1869 především proto, že v roce 1870 došlo

k výraznému zrychlení ekonomického růstu v celém světě. Určitou roli pro volbu hraničního roku hrají také politické změny v USA i v Evropě.

Největšího růstu HDP dosáhla Severní Amerika, přesto se 63 % objemu růstu odehrálo v Evropě (Maddison 1995b). Nejintenzivnější byl růst především na území dnešního Britského Království, Německa, Nizozemska a Belgie. Ekonomický rozvoj mimo Evropu a Západní odnože byl výrazně nižší. Nad světovým průměrem tvorby HDP stojí již jen Latinská Amerika, kde však byl nárůst objemu ekonomického produktu vyrovnáván rychlým růstem populačním. V průběhu celého období se na chvostu - z pohledu ekonomické vyspělosti - nacházel africký makroregion, tou dobou převážně v područí evropských mocností.

Důležité změny, které patrně dynamický vývoj Západu ovlivnily, se odehrály v oblasti mezinárodního obchodu. Jde zejména o překonání merkanitilistických bariér, a to především díky Velké Británii, která tuto politiku uplatňovala ve všech svých koloniích i „kvazi-koloniích“ jako Čína nebo Turecko. Velká Británie úspěšně zúročila svůj náskok v rozvoji industrializace, ale právě svou politikou pro volný trh umožnila poměrně rychlou difúzi industrializace do dalších zemí (Landes 1969, Landes 1998). K rozvoji volného obchodu také výrazně přispěl technologický pokrok jako rozvoj železnice, paroplavby apod., který výrazně snížil přepravní náklady. I když o zahraničně-obchodní liberalizaci ostatních evropských zemí nelze učinit obdobně jednoznačné závěry faktem je, že mezinárodní obchod rostl čtyřikrát rychleji než světový ekonomický produkt. Toto mimo jiné vedlo k ekonomické specializaci a formulování klasického makroekonomického paradigmatu ekonomie D. Ricardem a A. Smithem.

Za padesát let se ekonomická diferenciacie měřená Giniho koeficientem zdvojnásobila, hodnota Theilova indexu se téměř zčtyřnásobila (což je dáno podstatně větší citlivostí Theilova indexu k vrchní části distribuce). Jde o výrazný nárůst ekonomické nerovnosti ve světě, změna těchto koeficientů je v porovnání s předchozími desetiletími velmi malá. Giniho koeficient v roce 1820 dosahuje zhruba 127 % hodnoty stejného koeficientu v roce 1700, u Theilova indexu potom analogicky 172 %. Mezi lety 1820 a 1870 rostly míry nerovnoměrnosti nejrychleji v celé historii – průměrný meziroční nárůst Giniho koeficientu činil 1,4 %, Theilova indexu poté 2,7 % (viz tab. 4.2.).

1870 – 1913

Další fáze ekonomického růstu se vyznačuje poměrně stabilním vývojem a dalším nárůstem ekonomické produkce. Relativně úspěšné a stabilní období narušila až první světová válka. Ekonomický růst pokračoval ve všech makroregionech světa, Velkou Británii na čele vystřídal Spojené státy americké. V celosvětovém měřítku se objem ekonomické produkce více než

zdvojnásobil a toto období bývá v ohledu k vývoji světové ekonomiky označováno jako druhé nejúspěšnější po „zlaté éře“ let 1950-1973.

Roky 1870-1913 se vyznačovaly především obrovským tokem zahraničních investic. Za touto aktivitou stojí v první řadě investoři z Velké Británie, v menší míře potom z Francie, Německa a USA. V této etapě ekonomického vývoje došlo také k výraznému rozvoji prostorové mobility, především pak zásluhou železnice. Zahraniční obchod nadále rostl rychleji než objem ekonomické produkce, ale jeho úloha stěžejního nositele ekonomického růstu již nebyla tak silná. Důvodem bylo zavedení určitých protekcionistických opatření. Tato omezení volného trhu se týkala především USA, Latinské Ameriky, Německa, Francie a Ruska (Maddison 1995b).

Nárůst nerovnoměrností ve druhém období proto není již tak překotný jako v období předchozím, stále je však velmi vysoký. Giniho index rostl ročně průměrně o 0,83 %, Theilův index potom o 1,4 %. Hlavním důvodem rychlejší ekonomické diferenciacie mezi lety 1820 a 1870 je fakt, že diferenciacie kolem roku 1820 byla teprve v počátcích a tempo růstu nerovnoměrností se poté logicky snížilo (o čemž svědčí i vývoj koeficientů v tabulce 4.1). Důkazem větší vyrovnanosti výkonnosti ekonomik světa jsou tabulky 4.7, III a IV s podíly nejsilnějších a nejslabších ekonomik jednotlivých období (viz kapitola 4.5. resp. přílohy).

1913 – 1950

V tomto období byl ekonomický růst narušen několika podstatnými událostmi. První světovou válkou, hlubokou celosvětovou ekonomickou krizí v třicátých letech a nakonec druhou světovou válkou. Bylo to také období „krize“ evropského kapitalismu. V jižní Evropě vznikaly fašistické režimy, které měly silnou odezvu i v Latinské Americe. Roku 1917 také s alternativou ke kapitalismu a pokusem o autarkní ekonomii vzniká socialistický Sovětský Svaz. V polovině dvacátého století jsou fašistické režimy v Evropě překonány, nicméně socialistická politika v Sovětském svazu nejen přetrvala, ale byla rozšířena i do Východní Evropy. De facto tak došlo k bipolárnímu rozdělení světa, které je charakteristické pro většinu druhé poloviny dvacátého století.

Ekonomický vývoj mezi lety 1913 a 1950 není homogenní, může být rozdělen minimálně do tří výrazně odlišných sub-období (1913-1928, 1929-1938, 1939-1950). Celá éra se však vyznačuje stagnací ekonomického vývoje, což je patrné především srovnáním se „zlatým věkem“ světové ekonomiky třetí čtvrtiny dvacátého století.

V letech 1913 – 1928 výrazně ovlivnila ekonomický vývoj první světová válka, i když ne do takové míry, jako později světová válka číslo dvě. Růst pokračoval až do roku 1929, kdy celý svět zasáhla hluboká ekonomická deprese. Z ekonomického hlediska měla tato krize silnější dopad než první

světová válka. Krize se vyznačovala zhroucením celého finančního systému, který začal krachem burzy v New Yorku. Poklesl světový obchod (až o jednu čtvrtinu), začíná se prosazovat protekcionistická politika a dochází k hospodářské izolaci jednotlivých zemí. Dramaticky roste nezaměstnanost, mění se i přístup k jednotlivým politikám – postupně se oslabuje víra v trh a začíná se prosazovat keynesiánství. Nejsilněji bylo touto krizí zasaženo USA a Německo¹¹. Krize se s drobným zpožděním - v roce 1930 - projevila i v tehdejší Československu. Dopady ekonomického propadu byly obdobné jako v Západní Evropě, tedy dramatický nárůst nezaměstnanosti, snižování mezd, sociální nepokoje atd.

Podle dělení, které používám v této práci je poslední částí třetí fáze ekonomického vývoje světa období druhé světové války a rekonstrukce těsně po ní, tedy roky 1939 - 1950. Tento konflikt měl rozdílné dopady na jednotlivé ekonomiky. Západní odnože (především pak USA) zvýšily svou ekonomickou produkci až dvojnásobně (růst téměř 13 % ročně) a Latinská Amerika zaznamenala vzestup ekonomického produktu zhruba o jednu čtvrtinu (Maddison 1995b). Naopak mezi evropskými zeměmi životní standard velmi výrazně poklesl, do roku 1945 patřily mezi nejpostiženější Německo, Polsko, Belgie, Francie, Nizozemsko, Norsko, SSSR a Jugoslávie. Německá ekonomická síla v průběhu války velmi výrazně narostla a díky své „bleskové válce“ Německo prakticky kontrolovalo evropskou ekonomiku až do svého selhání na východní frontě. Druhá světová válka přinesla Evropě větší ekonomické škody než válka předchozí. Tato část ekonomických dějin nekončí závěrem druhé světové války, ale až rokem 1950; teprve ten je totiž chápán jako začátek poválečného rozvoje. V Evropě je v poválečném období zaznamenáván růst, oproti tomu USA čelí po roce 1944 ekonomickému propadu, a to především díky snížení vojenských výdajů. Po roce 1945 se také definitivně začínají rozpadat britské, francouzské a nizozemské kolonie v Asii. Nabízí se otázka, jak by vypadala ekonomická situace v bývalých koloniích nebýt evropské správy. V této práci není bohužel prostor zamyslet se nad touto zajímavou domněnkou důkladněji a nejlépe ji empiricky zkoumat.

Socio-ekonomická diferenciacie stále vzrůstá, nadále však se snižující se rychlostí. Meziroční průměrné nárůsty Giniho resp. Theilova koeficientu činí 0,53 % resp. 1,11 %. Musíme mít na paměti, že až do roku 1950 měříme socio-ekonomickou diferenciaci výhradně na úrovni makroregionální. Tento fakt může do jisté míry komplikovat výsledná hodnocení, protože makroregionální jednotky jsou v tomto období vnitřně již poměrně heterogenní. Jako doklad tohoto tvrzení může posloužit například rozklad Theilova indexu (kapitola 4.3.), díky němuž zjistíme, že

¹¹ V Německu se jí podařilo potlačit uzavřenou ekonomikou, většina růstu však náležela vojenským výdajům a přípravám na válku. V USA s řešením přišel demokratický prezident F.D.Roosevelt pomocí tzv. *New Deal*. Ve Švédsku se objevuje program státního blahobytu, budoucí princip švédského „*welfare state*“. Sovětský svaz hlásá, že jej ekonomická krize nezasáhla, pokračuje masivní industrializace a brzy se stává průmyslovou velmocí.

„vnitro-makroregionální“ složka tvoří v roce 1950 necelých 17 % celkové nerovnoměrnosti. Přesto tvrdím, že svět se (od nástupu industrializace) do druhé poloviny dvacátého století hierarchizoval především na makroregionální úrovni.

1950 – 1973

Roky 1950 až 1973 jsou označovány jako zlaté období kapitalismu. Můžeme sledovat výrazné oživení ekonomiky, nejnápadnějším příkladem je překotně se industrializující Japonsko. Jeho HDP se za 23 let tohoto období zvýšilo téměř šestinásobně. Obecně je zaznamenáváno zrychlení ekonomického růstu. Světové HDP na obyvatele rostlo ročně průměrně o 2,9 %, což je více než třikrát rychleji v porovnání s předchozím obdobím a vůbec nejrychleji v dosavadní ekonomické historii. HDP rostlo ročně o téměř 5 %, světový export však ještě rychleji. Obdobná dynamika je pozorována bezmála ve všech regionech, nejzřetelněji v Evropě a Asii.

Důvodů pro tento ekonomický vzestup je několik. Je nesporné, že důležitým faktorem rozvoje byl Marshallův plán¹², kterým USA výrazně podpořila růst v Evropě. Spojené státy si upevnily svou vůdčí politicko-ekonomickou pozici a výrazně ovlivňovaly Evropu přísunem investic i politik. Do krize v sedmdesátých letech plnilo USA i funkci ekonomického stabilizátoru vazbou amerického dolaru na zlato. Dalším důvodem rychlého růstu byla zásadní změna v chápání fungování trhu a přechod ke keynesiánství. Významnou roli sehrálo i vytvoření fungujících mezinárodních organizací (OEEC, IMF, World Bank atd.). Posledním důvodem, který zmíním, byl technologický pokrok ve vůdčích zemích světové ekonomiky a následná difúze inovací na poměrně velké odbytiště v Evropě a Asii. Inovací mezi lety 1950 a 1973 proudily velmi významnou měrou z USA. Toto období se proto v porovnání s předchozími lety vyznačuje mnohem otevřenější ekonomikou.

Poprvé tak bylo v ekonomické historii dosaženo relativně dlouhého – více než dvacetiletého – období ekonomické stability. Růst byl nejen nejrychlejší v historii, ale také dominoval krátkodobým ekonomickým cyklům, resp. potlačil jejich stagnační fáze (Maddison 1995b). Také investice rostly závratnou rychlostí a předpoklady zůstávaly silně optimistické až do ropné krize v první polovině sedmdesátých let.

Protože datová základna po Druhé světové válce je mnohem dostupnější a věrohodnější než dříve, mohly být od roku 1950 nerovnoměrnosti měřeny již na souboru 137 zemí. Od šedesátých let

¹² Marshallův plán (ERP – European Recovery Plan) byl schválen v březnu 1948 a díky němu do Evropy v průběhu čtyř let trvání plánu doputovalo přes 12 miliard dolarů. Kvůli lepší distribuci finanční pomoci vznikla v Evropě organizace OEEC, předchůdce dnešního OECD. Marshallův plán se stal také „duchovním otcem“ dalších organizací, ať již to bylo Evropské společenství oceli, EHS nebo vlastně také NATO.

dvacátého století je také – alespoň formálně politicky¹³ – překonán kolonialismus v Africe, obecně v celém světě dochází k řadě důležitých politických změn.

Pokud sledujeme nerovnoměrnosti v rámci vymezených makroregionů, dochází k jejich postupnému snižování (pokles koeficientů z 0,455 na 0,407, viz Tab. 4.1). Pokud shodné výpočty provedeme na souboru zemí světa, Theilův i Giniho koeficient mají ve stejných letech stoupající tendenci, přesněji řečeno mají stoupající tendenci od roku 1958 (toto dokládá zvyšující se význam diferenciacie mezi státy uvnitř makroregionů, viz kapitola 4.3.). Koeficienty se ve sledovaném období zvýšily o 3,9 % respektive 7,9 %. Prvních osm let relativního snižování nerovnoměrností může být zčásti ovlivněno vývojem v Číně, ve které se mezi lety 1950 a 1958 velmi výrazným způsobem zvýšilo HDP (o 63 %). Jednotlivé koeficienty jsou zachyceny v následující tabulce 4.3.

Tab. 4.3 Giniho koeficienty a Theilovy indexy vypočtené v rámci souboru států světa, 1950 - 2000

	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000
G	0,566	0,570	0,563	0,563	0,546	0,538	0,566	0,570	0,563	0,563	0,546
T	0,574	0,581	0,568	0,576	0,552	0,544	0,574	0,581	0,568	0,576	0,552

Zdroj: Maddison 2003, vlastní výpočet

1973 – 2001

Recese na počátku sedmdesátých let měla hned několik příčin. Celosvětová ekonomika se přehřívala a od roku 1971 začala OPEC dramaticky zvyšovat ceny ropy (během tří let z 3,50 dolarů na 30 dolarů za barel). Tehdejší americký prezident Nixon se rozhodl uvolnit jednostrannou vazbu dolaru na zlatý standard, který ukotvoval dolar od dob konference v Bretton Woods. Toto rozhodnutí však nebylo pouze přímým důsledkem ropné krize, přestože logickou spojitost mezi těmito událostmi najdeme. Důsledkem byl také fakt, že zahraniční investoři kupovali z USA příliš mnoho zlata a využívali jeho nízké ceny, která se od konference v Bretton Woods - čili tou dobou zhruba před třiceti lety - příliš nezměnila. Spojené státy i Evropa jsou poté nuceny restrukturalizovat své hospodářské politiky. USA hledalo řešení krize bezúspěšně pomocí keynesiánské politiky a ocitlo se v největší krizi od „Velké deprese“ ve třicátých letech.

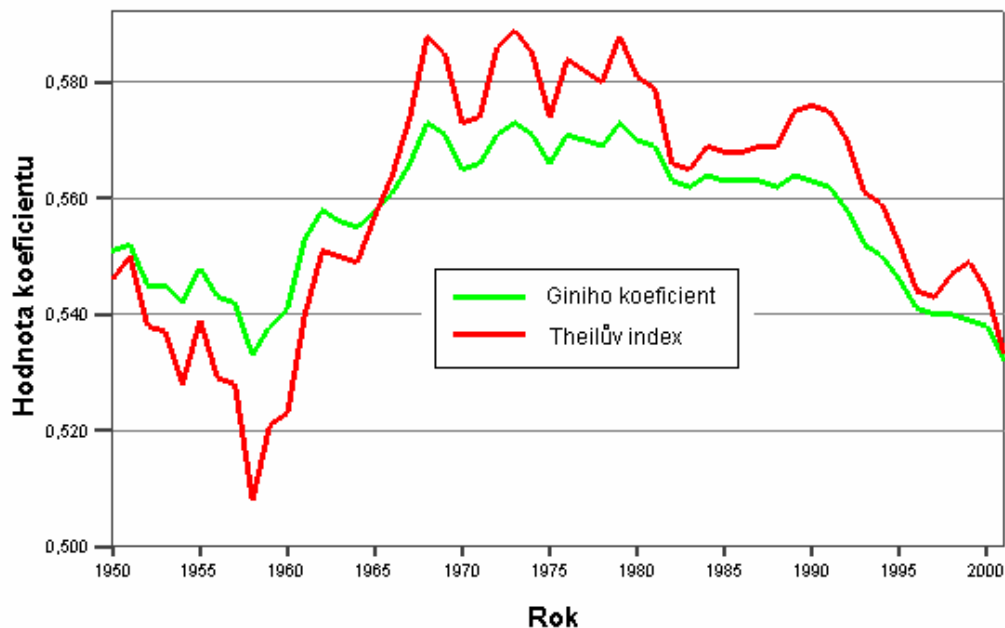
Největšího růstu bylo po roce 1973 dosaženo v asijských zemích, především pak v makroregionu Východní Asie, kde se po roce 1973 zvýšilo HDP na obyvatele o 61 %. Ekonomický vývoj v této části světa je důležitý pro sledování nerovnoměrností, protože v Asii žije zhruba 58 % světové populace. Musíme však brát na vědomí, že za zrychleným růstem HDP na obyvatele stojí do značné míry zpomalení populačního růstu. Výjimečnou ekonomikou v rámci asijského prostoru je japonská

¹³ Přestože mnohé africké kolonie získaly v šedesátých letech formální samostatnost, mnohé z nich zůstaly do velké míry na svých původních kolonizátorech ekonomicky závislé. Především v počátcích samostatnosti (a mnohdy až dodnes) se tak ekonomická situace a kvalita života obecně snížila. Zajímavou otázkou zůstává, zda by Afrika bez koloniální minulosti v dnešním světě obstála lépe.

ekonomika, která od poloviny dvacátého století zaznamenala obrovský růst a v současnosti převyšuje západoevropský průměr HDP na obyvatele. I když neuvažujeme Japonsko, tempo růstu HDP na obyvatele v Asii je vyšší než v předchozím období. Přesto, že růst v Asii druhé poloviny dvacátého století je obdivuhodný, může být relativně obstojně vysvětlen. Je prokázáno, že když území s nízkou výchozí produktivitou dokáží zvýšit investice (především pak do lidských zdrojů) a otevřít své ekonomiky zahraničním technologiím, měla by tato území ze své zaostalosti profitovat. Mnoha asijským zemím se podobné bariéry, které blokovaly jejich úspěšný vývoj, podařilo překonat. V Afrických zemích byl také zaznamenán nárůst HDP, avšak populační růst byl zhruba osmkrát vyšší, proto se hodnoty HDP na obyvatele pohybují ve srovnání s rokem 1973 jen o 5,5 % výše s tím, že hodnota roku 1973 byla překonána až v roce 1997. Ekonomická výkonnost Latinské Ameriky je ve sledovaném období zaostávající, až od roku 1994 je zaznamenáno mírné zlepšení. Země Západní Evropy sice zaznamenaly růst, avšak mnohem pomalejší než v letech 1950 – 1973. Zpomalení ekonomického vývoje se dalo po „zlatém období“ očekávat a ve srovnání s propadem japonské ekonomiky bylo relativně mírné. Za zpomalením ekonomického růstu stojí mimo jiné výrazné zvýšení inflace, což byl především důsledek dramatického zvyšování cen ropy v letech 1973 a 1979/80. Dlouhodobě ekonomiku ovlivnilo také opuštění vazby amerického dolaru na zlatý standard roku 1971, což byl mezi lety 1950 a 1973 významný stabilizátor ekonomiky.

Nerovnoměrnosti mezi makroregiony světa stále (a stále rychleji) poklesávají, důvody takového vývoje jsou obdobné s dřívějším poklesem (viz výše). Vývoj nerovnoměrností mezi jednotlivými zeměmi světa měřený pomocí Giniho koeficientu a Theilova indexu můžeme pozorovat na obr. 4.4. Minimálně od počátku osmdesátých let sledujeme snižování mezinárodních ekonomických nerovnoměrností (od roku 1980 o 3,5 % u Giniho koeficientu, o 3,8 % u Theilova indexu), absolutní hodnoty obou koeficientů ve vybraných letech jsou zachyceny v tabulce 4.3. Význam populačního vážení se potvrdil, nevážené koeficienty ukazují na divergenční trend (viz tabulka II v přílohách).

Obr. 4.4 Vývoj Theilova indexu a Giniho koeficientu mezi lety 1950 a 2001

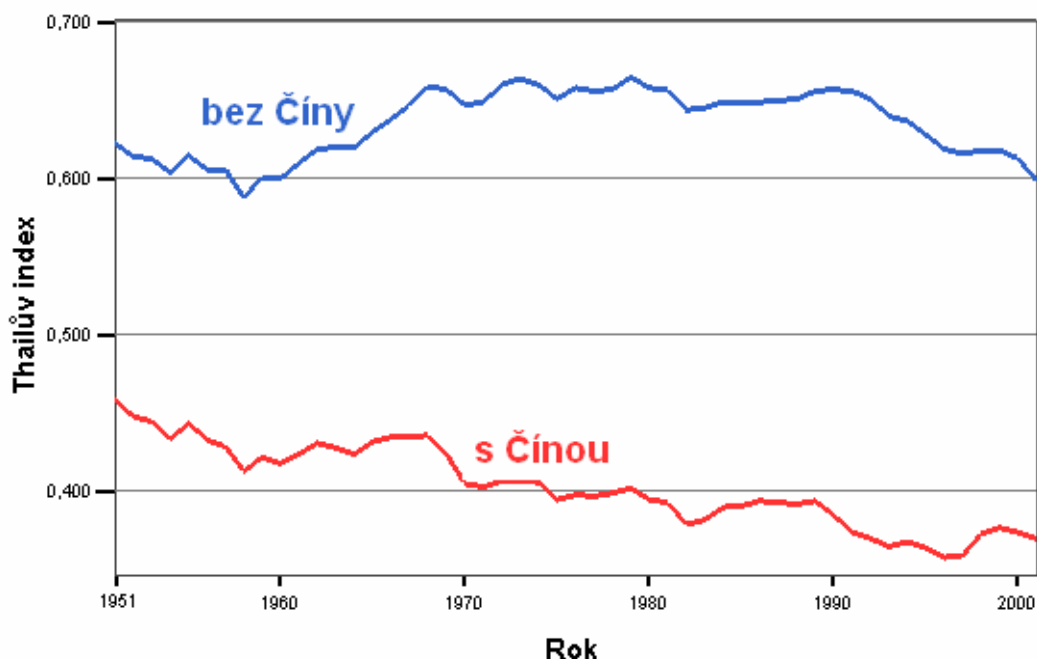

zdroj: Maddison 2003, vlastní výpočet

Při hodnocení mezinárodní nerovnoměrnosti hrají v posledních letech stále větší roli lidnaté asijské země, především pak Čína. Její vliv na světovou nerovnoměrnost je ve skutečnosti vyšší, než jsem předpokládal. Přesto, že nepokládám za správné vyřadit Čínu ze sledovaného souboru, její význam na diferenciaci se tímto dobře prokázal. Někteří autoři (např. Firebaugh 1999, Ram 1989) tvrdí, že bez Číny bude docházet spíše k divergenci. Při porovnání Theilova indexu na souboru zemí „s Čínou“ a „bez Číny“ došlo sice k podstatným změnám, nikoliv však k dlouhodobějšímu divergenčnímu trendu¹⁴. Nic to však nemění na podstatném vlivu Číny na světovou nerovnoměrnost, což je nejlépe patrné z následujícího obrázku 4.5.

¹⁴ K prohlubování diferenciacie v souboru „bez Číny“ dochází dlouhodoběji pouze v šedesátých letech, kdy je však i celkový trend mírně divergenční.

Obr. 4.5 Porovnání diferenciacie světa na souboru zemí „s Čínou“ a „bez Číny“ mezi lety 1951 a 2001

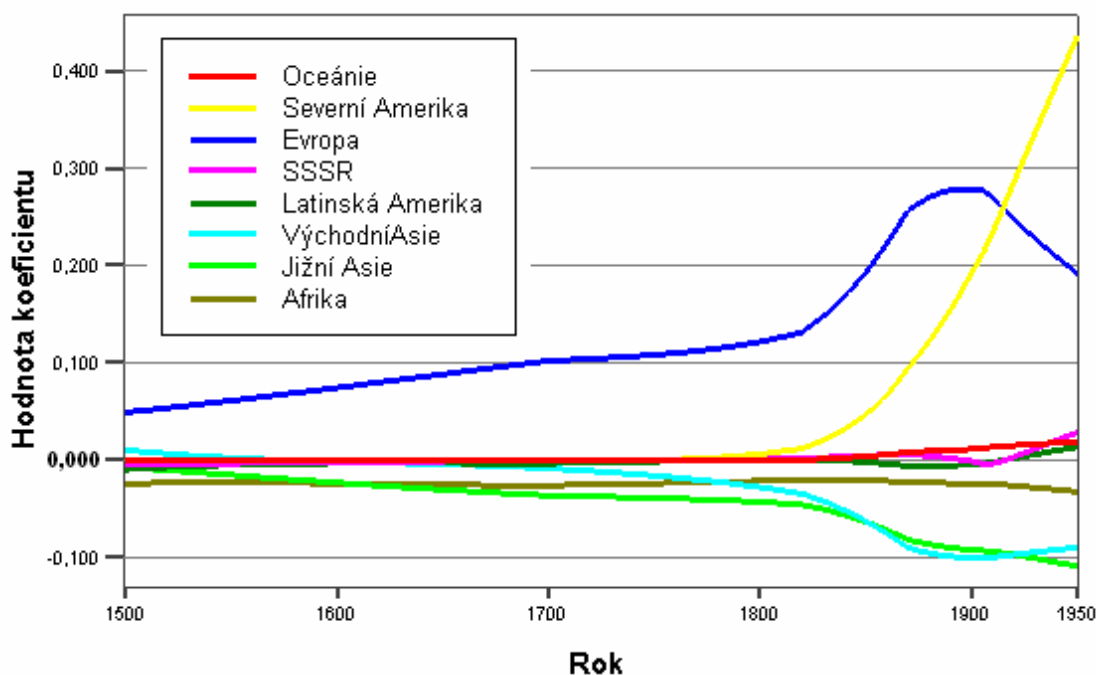

zdroj: Maddison 2003, vlastní výpočet

4.3. Rozklad Theilova indexu

I z kvantitativního vyjádření nerovností pomocí Giniho a Theilova indexu (na Obr. 4.3, 4.4) je očividné, že s počátkem devatenáctého století nastává období výrazné makroregionální společensko-ekonomické diferenciacie světa, které trvalo přinejmenším 150 let. Abych ukázal, „kdo“ a „jak“ k výsledné míře nerovnoměrnosti přispívá, rozkládám dále Theilův index (resp. jeho mezi-makroregionální složku M) podle jednotlivých makroregionálních jednotek (následující Obr. 4.6 a Obr. 4.7). Dále pak rozkládám celkový Theilův index na složky vnitro-makroregionální a mezi-makroregionální. Na tomto rozkladu by mělo být patrné, že se zvyšuje podíl vnitro-makroregionální diferenciacie na celkové nerovnoměrnosti, což komplikuje hodnocení na makroregionální měřítkové úrovni.

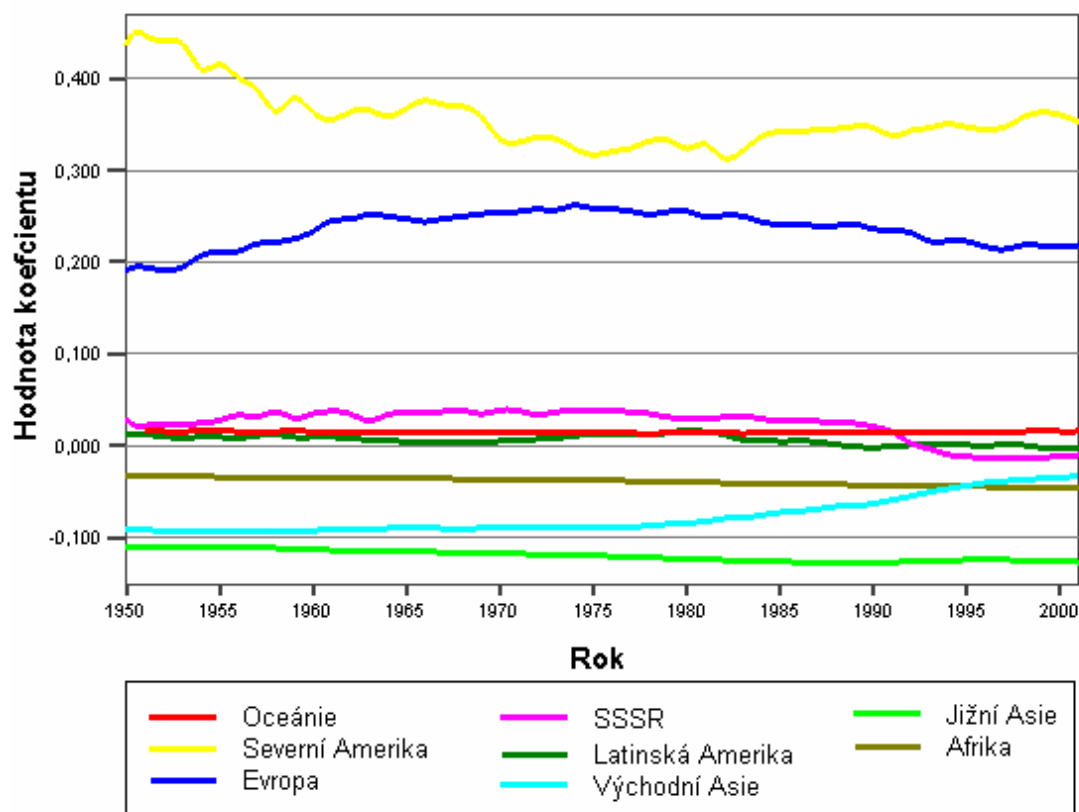
Obr. 4.6 Rozklad Theilova indexu (1500-1950): příspěvek jednotlivých makroregionů k celkové „mezi-makroregionální“ diferenciaci světa

zdroj: Maddison 2003, vlastní výpočet

Osa y na obr. 4.6 zachycuje hodnotu jednotlivých makroregionálních částí Theilova indexu (M), na ose x je zobrazeno sledované časové období, roky 1500-1950. Je zřejmé, že k celkové míře nerovnoměrnosti přispívají nejvíce ekonomicky bohaté jednotky na jedné straně a populačně nejsilnější makroregiony na straně druhé. Od šestnáctého století se postupně (se stoupající tendencí) projevovala koloniální (ekonomická) dominance Evropy, především pak Evropy Západní. I z výše uvedeného rozkladu na makroregionální složky je zřejmé, že minimálně do začátku širšího rozšíření industrializace můžeme považovat Evropu za nejvýznamnějšího a prakticky jediného tvůrce (sledované) nerovnoměrnosti.

I po roce 1950 je jasně patrný vliv ekonomicky silných a lidnatých jednotek na celkovou mezi-makroregionální nerovnoměrnost. Jedinou významnější pozorovatelnou změnou oproti dřívějším letem je příspěvek Východní Asie, který se v průběhu let výrazně (zejména po roce 1980) přiblížil nulové hodnotě. Tento vývoj je poměrně logický, pokud si uvědomíme, že východoasijský makroregion zahrnuje mimo jiné Čínu, Jižní Koreu a Japonsko. Po celé období zůstává prakticky nezměněn příspěvek ekonomicky nejsilnějších jednotek – makroregionů Severní Ameriky a Evropy.

Obr. 4.7 Rozklad Theilova indexu (1950-2001): příspěvek jednotlivých makroregionů k celkové „mezi-makroregionální“ diferenciaci světa

zdroj: Maddison 2003, vlastní výpočet

Na předešlých grafech byl zobrazen rozklad části Theilova indexu (M) na makroregionální jednotky. Celková nerovnoměrnost je však tvořena také vnitro-makroregionální složkou, kterou můžeme díky vlastnostem Theilova indexu poměrně snadno dopočítat. Tímto výpočtem přesněji zjistíme, jaký má sledovaná diferenciaci charakter, resp. jak se na ni podílí jednotlivé měřítkové úrovně. Toto sledování je s určitou mírou přesnosti možné až od roku 1950, kdy jsou k dispozici data za jednotlivé sub-jednotky, v tomto případě státy. Výsledky jsou zachyceny v Tab. 4.4.

Tab. 4.4 Příspěvky jednotlivých měřítkových úrovní do celkové socio-ekonomické diferenciaci mezi lety 1950-2001 (Theilův index)

Nerovnoměrnost mezi:	Podíl jednotlivých měřítkových úrovní na celkové nerovnoměrnosti v letech:					
	1950	1960	1970	1980	1990	2001
8 makroregionů	83,36	79,84	70,80	67,99	66,84	69,38
státy uvnitř makroregionů	16,64	20,16	29,20	32,01	33,16	30,62
137 států (celková nerovnoměrnost)	100	100	100	100	100	100

zdroj: Maddison 2003, vlastní výpočet

Z naměřených hodnot je patrné, že od druhé poloviny dvacátého století nabývá vnitro-makroregionální složka Theilova indexu na důležitosti. Za padesát let dvacátého století se podíl nerovností uvnitř makroregionů zvýšil z 1/6 (16,64 % v roce 1950) na zhruba 1/3 (30,62 % v roce 2001). Tento vývoj má několik základních příčin. V asijském makroregionu má vzrůst heterogenity

na svědomí především obrovský ekonomický růst Japonska. Po rekonstrukci v padesátých letech dvacátého století se Japonsko relativně rychle dostalo na úroveň předních světových ekonomik a dodnes se výrazně vymyká zbytku Asie. Evropa se po Druhé světové válce rozdělila na kapitalistický Západ a socialistický Východ. Toto mělo za následek zvětšování ekonomických rozdílů mezi Západem a Východem, které do značné míry přetrvávají ještě patnáct let po pádu „železné opony“. Tyto výpočty tak potvrzují moji domněnku a značí rostoucí heterogenitu uvnitř makroregionů přesto, že v posledním desetiletí můžeme pozorovat mírný pokles podílu vnitro-makroregionální složky na celkovém Theilově indexu. Bez ohledu na tyto výsledky můžeme makroregionální úroveň po celou historii lidstva považovat za hlavního „tvůrce“ nerovnoměrnosti.

4.4. Současná struktura diferenciacie světa

Je dobře známo, že určitá míra socio-ekonomické diferenciacie je ve společnosti prospěšná. Přesto, jak je patrné z předložených výsledků, globální nerovnoměrnost je v současnosti mnohem vyšší než by bylo vhodné. Původcem takového rozrůznění je především nerovnoměrný (makroregionální) ekonomický vývoj v průběhu posledních dvou staletí, jak je již ostatně diskutováno výše. Výsledné míry nerovnoměrnosti mezi státy i mezi makroregiony jsou zachyceny v tabulce 4.5. Jak bylo zmíněno dříve, Theilův index lze poměrně snadno rozložit na jednotlivé měřítkové úrovně (tab. 4.6). Přestože význam vnitro-makroregionální složky se historicky zvětšuje, mezi-makroregionální část stále tvoří téměř 70 % celkového Theilova indexu. Z tohoto je zřetelné, že v makroregionálním členění nalézáme i v současnosti sounáležitosti nejen kulturně-historické, ale i ekonomické (Novotný 2004). Kdybychom postupovali ještě na vyšší měřítkovou úroveň zjistíme, že k základní polarizaci dochází mezi Západem a zbytkem světa, jádrem a periferií. Například Milanovic a Yitzhaki (2002) tvrdí, že nerovnoměrnosti mezi Západem a zeměmi tzv. Třetího světa tvoří až 68 % globální nerovnoměrnosti.

Tab. 4.5 Socio-ekonomické nerovnosti měřené na rozdílných měřítkových úrovních

Měřítková úroveň	Koefficienty nerovnoměrnosti		
	Gini	Theil	H
8 makroregionů	42,85	36,97	83,02
137 států	53,22	53,29	87,13

zdroj: Maddison 2003, vlastní výpočet

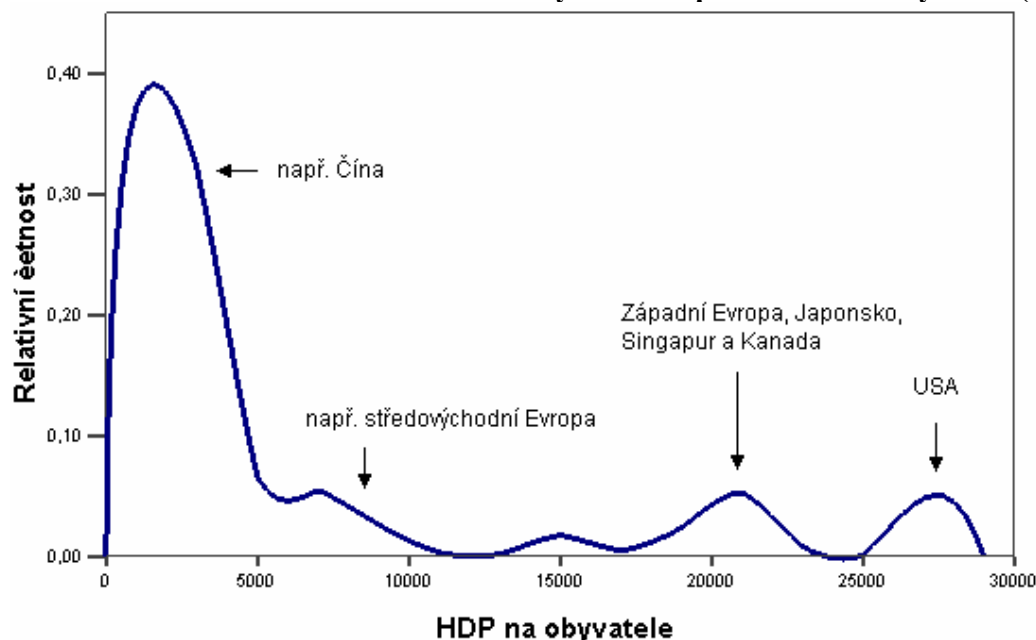
Poznámka: Gini a Theilovy koeficienty byly vynásobeny 100, za účelem lepšího porovnání s koeficientem H

Tab. 4.6 Příspěvky makroregionální složky do celkové socio-ekonomické diferenciaci (Theilův index)

Nerovnoměrnost mezi:	Theilův index	Podíl na celkové nerovnoměrnosti [%]
8 makroregionů	0,37	69,38
státy uvnitř makroregionů	0,163	30,62
137 států	0,533	100

zdroj: Maddison 2003, vlastní výpočet

Všechny tyto koeficienty sice poměrně výstižně charakterizují diferenciaci sledovaného souboru, přesto jsou užitečné i relativně jednodušší formy hodnocení nerovnoměrností, které však zobrazují celý průběh distribuce. Mezi takové například patří Lorenzův oblouk, či frekvenční křivky; celý průběh distribuce tak můžeme sledovat na Obr. 4.8.

Obr. 4.8 Frekvenční křivka distribuce obyvatelstva podle HDP na obyvatele (rok 2001)

Zdroj: Maddison 2003, vlastní výpočet

Poznámka: Znázorněná křivka je frekvenční funkcí, která popisuje rozdělení obyvatelstva světa podle průměrného národního HDP na obyvatele podle parity kupní síly. K jejímu sestavení bylo použito relativních četností zemí v intervalech HDP na obyvatele o rozpětí 2000 dolarů.

Distribuce HDP na obyvatele zachycená na obr. 4.8 zřetelně ukazuje na velmi výraznou polarizaci. I na této měřítkové úrovni je tedy možno chápat svět jako vztah jádra a periferie. Paradoxně však chybí „střední třída“, která je velmi důležitá na vnitrostátní úrovni. Touto problematikou se zabývá například Milanovic a Yitzhaki (Milanovic, Yitzhaki, 2002). Na obr. VI v přílohách je vidět, že polarizace v průběhu let roste (viz také Milanovic 2000). Růst (pokles) diferenciaci sledovaný Lorenzovým obloukem je znázorněn v přílohách na obr. VII a obr. VIII.

4.5. Socio-ekonomická diferenciacie měřená jinými metodami nebo ukazateli

Vývoj nerovnoměrností se často zjednodušuje – především pak v médiích – na rozdíl mezi nejsilnější a nejslabší ekonomikou (tzv. rozpětí). Takováto zjednodušená statistika však jednak nebere v potaz rozmístění mimo extrémní hodnoty distribuce, v druhé řadě také většinou počítá se všemi jednotkami jako s rovnocennými. Přesto je opět patrné výrazné prohloubení socio-ekonomické diferenciacie od devatenáctého století. V dlouhodobém pohledu se podíl mezi nejvýkonnější a nejzaostalejší ekonomikou zvětšuje neustále, pokud počítáme jako s nejslabším se Subsaharskou Afrikou, tak podíl obou extrémních hodnot přesahuje hodnotu 30 (viz tabulka 4.7). Pokud půjdeme až na úroveň jednotlivých států (viz příloha IV), činí hodnota nejsilnější ekonomiky (USA) propastných 129 násobků ekonomiky nejslabší (Zair). Mimo jiné je tedy vidět, že se zvyšuje polarizace. To znamená, že výše uvedené koeficienty, které berou v potaz celý průběh distribuce sice klesají, nicméně variační rozpětí se zvyšuje.

Tab. 4.7 Podíl nejsilnější a nejslabší ekonomiky v letech 1950 – 2000

Rok	1950	1960	1970	1980	1990	2000
Nejsilnější ekonomika	9 561	11 328	15 030	18 577	23 201	28 129
Nejslabší ekonomika	700	832	1 013	1 033	927	931
Podíl nejsilnější/nejslabší	13,66	13,62	14,84	17,98	25,03	30,21

Poznámky:

1) Měřeno v HDP na obyvatele

2) Nejsilnější ekonomikou bylo po celou dobu ekonomika USA, nejslabší potom ekonomika Subsaharské Afriky

3) region Subsaharské Afriky obsahuje všechny africké země kromě Alžírsko, Egypta, Jižní Afriky, Libye, Maroka a Tuniska

Zdroj: Maddison 2003, vlastní výpočet

Je známo, že ani usuzování na diferenciaci světa podle HDP na obyvatele není optimální (viz kapitola 2.3.). Přesto: „...ekonomické nerovnoměrnosti více či méně odráží i rozdíly v neekonomických dimenzích lidského rozvoje (kvality života).“ (Novotný 2004, str.81). V kapitole 2.3. bylo také zmíněno několik alternativních ukazatelů, jejichž pomocí lze měřit kvalitu života. V následující tabulce 4.8. můžeme srovnat jednotlivé koeficienty lidského rozvoje s hodnocením podle HDP na obyvatele na vybraném vzorku zemí. Přesto, že uvedené indexy bývají uváděny jako alternativní, vypočtené korelační koeficienty jsou poměrně velmi vysoké, všechny signifikantní na 99procentní hladině spolehlivosti. Toto jen potvrzuje myšlenku, že i čistě ekonomický ukazatel jakým je HDP na obyvatele poukazuje i na neekonomické rozdíly mezi obyvateli.

Tab. 4.8 Korelační koeficienty mezi ukazateli kvality lidského života (rok 1992)

	HDP	HDI	PQLI	BWI
HDP	*	0,83	0,78	0,82
HDI	0,83	*	0,99	0,98
PQLI	0,78	0,99	*	0,98
BWI	0,82	0,98	0,98	*

Zdroj: Maddison 2003, van den Lijn 1995, vlastní výpočet

Poznámka: Korelace byly vypočteny na souboru 35 zemí, zastoupeny jsou všechny kategorie podle HDP na obyvatele. Tabulka s hodnotami pro všech 35 zemí se nachází v přílohách (Tab. XY.)

5. ZÁVĚR

V této – závěrečné – části práce se pokusím shrnout nejdůležitější zjištění, ke kterým jsem dospěl. Zpětně se také podívám na hypotézy, které byly stanoveny v úvodu práce a budu diskutovat jejich potvrzení resp. vyvrácení. Nakonec se pokusím odhadnout možnosti dalšího vývoje a navrhnout směr navazujícího výzkumu.

V prezentované práci jsem se snažil popsat dlouhodobý vývoj socio-ekonomické diferenciacie. Prvním důležitým krokem ke studiu nerovnoměrností bylo pochopit a definovat samotný pojem nerovnost. Toto však nebyl úkol vůbec jednoduchý, předně bylo nutné uvědomovat si (kulturní) relativismus tohoto termínu.

Výsledná nerovnoměrnost je také bezpochyby ovlivněna použitým ukazatelem a zvolený HDP na obyvatele podle parity kupní síly určitě není optimální. Přesto se ukázalo, že tento „čistě ekonomický“ indikátor vykazuje, minimálně při měření použitím průměrných hodnot jednotlivých států, silnou souvislost i s neekonomickým rozvojem. Důkazem pro toto tvrzení mohou být korelace s vybranými alternativními koeficienty pro měření kvality života, které jsou velmi vysoké. Potvrdilo se také, že používané jednočíselné statistické míry nerovnoměrnosti (Giniho koeficient a Theilův index) jsou citlivé především k extrémním hodnotám, což je patrné například z rozkladu Theilova indexu.

Nyní k výsledkům samotného empirického šetření. Jak bylo předpokládáno v první hypotéze, mezinárodní, ale i mezi-makroregionální, diferenciacie světa byla podstatnou část historie člověka na zemi stabilní a odehrávala se především na nižších měřítkových úrovních. Výrazným předělem světové historie se poté stala industrializace. Tento proces začal v Evropě ve Velké Británii a v kontextu této práce je nutno jej chápat v širších souvislostech. Nikoliv tedy jen jako proces technologického rozvoje, ale také (a především) jako přechod na jiný typ společnosti, na společnost industriální. Z prezentovaných výsledků je zřejmé, že proces industrializace je tou hlavní příčinou podstatného zvýšení mezi-makroregionálních a mezinárodních nerovností, které začaly být výraznější od počátku devatenáctého století. Nepřímým důkazem vlivu industrializace na socioekonomickou diferenciaci mohou být kupříkladu také odhady ekonomické výkonnosti nejúspěšnějších preindustriálních společností. Žádná z těchto civilizací nebyla schopna výrazněji překonat alespoň dvojnásobnou hranici minima nutného k přežití, která však byla relativně snadno překračována již v počátcích industrializace. Od začátku devatenáctého století pozorujeme příkrý nárůst mezinárodních (a mezi-makroregionální) ekonomických nerovnoměrností. Obecně můžeme tvrdit, že tento růst se po počáteční razantní diferenciaci (zhruba do třetí čtvrtiny devatenáctého

století) v průběhu let postupně zpomaloval, přesto se socio-ekonomická diferenciacie po většinu dvacátého století prohlubovala.

Přibližně od začátku osmdesátých let dvacátého století poté výsledky poukazují na pozvolný pokles sledovaných nerovnoměrností, a to přesto, že poměr mezi nejsilnější a nejslabší ekonomikou se neustále zvětšuje. Toto zjištění upozorňuje na chybnost „mýtu“ o jednosměrném zvyšování společensko-ekonomických nerovnoměrností světa v posledních desetiletích. Takový pohled je značně zjednodušující, divergence je obecně pozorována pouze při opomenutí populačních měr. Díky těmto zjištěním můžeme považovat druhou hypotézu za potvrzenou.

Třetí diskutovanou hypotézou je vliv asijských zemí a především Číny na světovou nerovnoměrnost. Také tato hypotéza byla potvrzena pouze částečně. Dopad Číny na (ekonomickou) diferenciaci je nesporný, hlavním důvodem je její populační velikost. Od poloviny dvacátého století až do současnosti tvoří zhruba pětinu celkové populace, proto je logické, že ekonomický vývoj této země je pro hodnocení světové nerovnoměrnosti důležitý. Jelikož populační růst Číny je pod celosvětovým průměrem a ekonomický růst (růst HDP na obyvatele) naopak vykazuje hodnoty vyšší než světový průměr, dochází vlivem Číny ke snižování mezinárodní nerovnoměrnosti, a to díky její populační síle poměrně významně. Mnoho autorů tvrdí, že při vyřazení Číny z testovaného souboru by ke konvergenci (snižování rozdílů podle HDP na obyvatele) vůbec nedocházelo. Svá tvrzení mají doložena empirickými daty, přesto takovéto výsledky považují za spekulativní. Vždyť opomíjet pětinu lidské populace je zavádějící. Přesto jsem se pokusil hodnotit nerovnoměrnost obdobně - na souboru zemí „s Čínou“ a „bez Číny“. Výsledky nedaly těmto autorům za pravdu a vyvrátily tak druhou část poslední hypotézy. Nicméně je vhodné mít důležitost demograficky a ekonomicky silných jednotek na paměti.

Musím zdůraznit, že zdánlivě optimistické závěry o postupném snižování mezi-makroregionálních a mezinárodních nerovnoměrností – konvergenci – jsou velmi relativní. Při interpretaci výsledků je nutno uvědomovat si některé závažné skutečnosti:

- Na jedné straně bylo sice prostřednictvím koeficientů doloženo snížení nerovností, na druhé straně se ovšem (jak naznačuje zvyšující se rozdíl mezi nejsilnější a nejslabší ekonomikou) zvyšuje polarizace.
- Tendence snižování nerovností již nemusí platit, pokud bychom uvažovali „pravou“ neboli celkovou (globální) diferenciaci světa (tj. mezi jednotlivci, či domácnostmi). Vnitřní diferenciacie se totiž v poslední době často zvyšuje – uvažme např. prohlubující se socio-ekonomickou diferenciaci v Číně nebo Indii.

- Měřeny byly jen faktické ekonomické nerovnoměrnosti. Ty jednak mohou být pro hodnocení diferenciacie v životní úrovni či kvalitě života stále méně vhodné (přechod k tzv. postmateriálním hodnotám) a hlavně nezohledňují změny v subjektivním vnímání nerovností. Toto znamená, že „měřené“ rozdíly se sice snižovat mohou, ale „vnímané“ rozdíly se patrně podstatně zvýšily.

Navozující otázkou zůstává, jakým směrem se bude socio-ekonomická diferenciacie ubírat do budoucna. Takové odhady jsou vždy velmi obtížné přesto, že výsledky této práce poukázaly - při všech relativismech s tím spojených - na snižování ekonomických nerovnoměrností na mezinárodní i mezi-makroregionální úrovni. Osobně se přikláním k názoru, že zkoumané typy nerovností se budou nadále snižovat. Tuto domněnku podporuje mimo jiné skutečnost, že stále významnější vliv bude mít na socio-ekonomickou diferenciaci Čína. Její ekonomická síla nadále poroste a při očekávaném podprůměrném populačním růstu tak bude výrazně (především díky své obrovské demografické síle) snižovat míru nerovnoměrnosti ve světě. Obdobně tomu bude s velkou pravděpodobností u většiny zemí horní části distribuce příjmů. Ke snižování nerovností by mělo docházet navzdory tomu, že v Africe jakožto nejzaostalejším makroregionu lze v brzké době výrazné zvýšení kvality lidského života očekávat jen stěží.

Nicméně, nejdůležitější pro společnost samotnou zůstává fakt, že i kdyby docházelo k postupnému snižování mezi-makroregionálních resp. mezinárodních nerovnoměrností, bude tento pokles patrně „vyrovnáván“ rostoucí diferenciací uvnitř jednotlivých zemí. Pociťované (sociální) rozdíly tak pravděpodobně budou i nadále vzrůstat.

Přes četné studie na téma společensko-ekonomické nerovnosti se v této debatě otvírá velký prostor pro navazující výzkum. Vhodné by například bylo více se zabývat vnímáním nerovnoměrností resp. kombinovat tuto metodu s dosud silně dominantní metodou „statistickou“. Příkladem takového výzkumu mohou být případové studie zkoumající diferenciaci v kontextu místní kultury. Ve výzkumu by se tedy mělo dostávat více prostoru kulturologii, možností je i výklad náboženství, literatury, zvyklostí apod. Přestože zdůrazňuji význam „měkkých“ faktorů je i nadále žádoucí zdokonalovat datovou základnu, a to především za účelem výzkumu na nižších měřítkových úrovních. Naopak by také bylo záhodno zjištění zákonitosti či podmíněnosti zasadit do obecnějšího teoretického rámce. Avšak hlavním úkolem do budoucna zůstává v prvé řadě snaha o usměrnění velmi nerovnoměrného rozšíření bohatství sociálně spravedlivějším směrem. Důležité by mělo být nejen omezování ekonomických nerovností, ale hlavně větší rovnost, resp. spravedlnost v možnosti aktivního zapojení jednotlivých částí světa (a jednotlivých vrstev jejich obyvatel) do světového systému. Vždyť právě mezinárodní politika uplatňována vůči rozvojovým zemím je za dnešní extrémní socio-ekonomickou diferenciaci do značné míry zodpovědná.

LITERATURA

- BAIROCH, P. (1993): *Economics and World History: Myths and Paradoxes*. The University of Chicago Press, Chicago, 184 s.
- BARRO, R., J., SALA-I-MARTIN, X. (1992): Convergence. *Journal of Political Economy*, 100, č. 21, s. 223-251.
- BARRO, R., J., SALA-I-MARTIN, X. (1995): *Economic growth*. The Museum of Modern Art, New York, 539 s.
- BEN-DAVID, D. (1998): Convergence Clubs and Subsistence Economies, *Journal of Developmental Economics*, 55, February 1998, s. 153-169.
- BLAUT, J.M. (1993): *The colonizer's model of the world: geographical diffusionism and Eurocentral history*, New York.
- BLAŽEK, J. (1996): Mezuregionální rozdíly v České republice v transformačním období, sborník ČGS, 101, č.4, s. 265 – 277.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2002): *Teorie regionálního rozvoje*. Karolinum, Praha, 211 s.
- BOURGUIGNON, F., MORRISSON, Ch. (2002): Inequality among world citizens 1820-1992. *American Economic Review*, September 2002, 92, č. 4, s. 727-744.
- CASTELLÓ, A., DOMÉNECH, R. (2002): Human capital inequality and economic growth: some new evidence. *Economic Journal*, 112, č. 478, s. 187-200.
- COWELL, F., A. (1977): *Measuring Inequality*. Oxford, 193 s.
- FIREBAUGH, G. (1999): Empirics of World Income Inequality. *American Journal of Sociology*, 104, č. 6, May 1999, s. 1597-1630.
- FIREBAUGH, G. (2000): Observed trends in between-nation income inequality and two conjectures. *American Journal of Sociology*, 106, č. 1, Jul. 2000, s. 215-222.
- FIREBAUGH, G. (2004): Accounting for the Recent Decline in Global Income Inequality. *American Journal of Sociology*, 110, č. 2, September 2004, s. 282-312.
- GESCHENKRON, A. (1966): *Economic Backwardness in Historical Perspective*. Harward University Press, Boston.
- GOLDSMITH, R. W. (1984), "An Estimate of the Size and Structure of the National

- Product of the Early Roman Empire”, *Review of Income and Wealth*, 30, č. 3, 263-88.
- HAMILTON, C. (1998): The genuine progress indicator methodological developments and results from Australia. *Ecological Economics*, 30, č. 1, s. 13-28.
- HESTON, A., SUMMERS, R (1982): *World Product and Income: International Comparisons of Real Gross Product*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- HESTON, A., SUMMERS, R., ALLEN, B. (2002): *Penn World Table, ver. 6.1*. Center for International Comparisons at the University of Pennsylvania (CICUP), Philadelphia.
- HUMAN DEVELOPMENT REPORT (1999): *Human Development Reports, United Nations Development Programme (UNDP)*. K 13.9.2005 přístupné na: <http://hdr.undp.org>.
- HUNTINGTON, S.P. (1993): The clash of civilizations? *Foreign Affairs*, 3, s. 22-49.
- KONDRATIEV, N. D. (1935): The Long Waves in Economic Life. *The Review in Economic Statistics*, 17, s. 105-115.
- KONEČNÝ, M (2004): *Globalizace Nerovnosti*. Magisterská práce. Katedra sociologie FSS MU, Brno, 112 s.
- KORZENIEWICZ, R.P., MORAN, T.P. (2000): Measuring world income inequalities. *American Journal of Sociology*, 106, č. 1, s. 209-221.
- KORZENIEWICZ, R.P., MORAN, T.P. (1997): World Economic Trends in the Distribution of Income, 1965-1992. *American Journal of Sociology*, 102, č. 4, s. 1000-1039
- KUZNETS, S. (1955): Economic growth and income inequality. *The American Economic Review*, 45, č.1, s. 1-28.
- KUZNETS, S. (1966): *Modern Economic Growth*. Yale University Press, New Haven, 529 s.
- KUZNETS, S. (1973): *Modern Economic Growth: Findings and Reflections*. *The American Economic Review*, 63, č. 3, s. 247-258.
- KUZNETS, S. (1974): *Population, Capital and Growth: Selected Essays*. Heinemann Educational Books, London, 342 s.
- LANDES, D.S. (1969): *The Unbound Prometheus: Technical Change and Industrial Development in Western Europe from 1750 to Present*. Cambridge University Press, Cambridge, MA, 576 s.

LANDES, D.S. (1994): What room for accident in history?: explaining big changes by small events. *Economic History Review*, 47, č. 4, s. 637-656.

LANDES, D.S. (1998): *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor*. W.W. Norton & Company, 650 s.

LAWN, P.A. (2003): A theoretical foundation to support the Index of Sustainable Economic Welfare (ISEW), Genuine Progress Indicator (GPI), and other related indexes. *Ecological Economics*, 44, č. 1, s. 105-118.

LUCAS, C. (2003): Localization – an alternative to corporate-led globalization. *International Journal of Consumer Studies*, 27, č. 4, s. 261-265.

MADDISON, A. (1995a): *Explaining the Economic Performance of Nations. Essays in Time and Space*. Aldershot, GB, Edward Elgar, 482 s.

MADDISON, A. (1995b): *Monitoring the World Economy, 1820-1992*. OECD, Paris, 255 s.

MADDISON, A. (2001): *The World Economy: A Millennial Perspective*. OECD, Paris, 384 s.

MADDISON, A. (2003): *The World Economy: Historical Statistics*. OECD, Paris.

MALTHUS, T. (1798): *An Essay on the Principle of Population: as it Affects the Future Improvements of Society with Remarks on the Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and other writers*. London, printed for J. Johnson, in St. Paul's Church Yard.

MCEVEDY, C. AND R. JONES (1978): *Atlas of World Population History*. Penguin, Middlesex.

MILANOVIC, B. (2004): An estimate of average income and inequality in Byzantium around year 1000. Working Paper (second draft), World Bank. 36 s.

MILANOVIC, B., YITZHAKI, S. (2002): Decomposing world income distribution: does the world have a middle class? Working Paper, World Bank.

MORRIS, D. (1979): *Measuring the Condition of the World's Poor*. Pergamon, New York, published for the Overseas Development Council.

NOVOTNÝ, J. (2004): Společensko-ekonomická diferenciaci světa se zvláštním důrazem k rozdílným regionálním. Disertační práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, 167 s.

PRITCHETT, L. (1997): Divergence, Big Time. *The Journal of Economic Perspectives*, 11, č. 3, s. 3-17.

- RAM, R. (1989): Level of Development and Income Inequality: An Extension to Kuznets-Hypothesis to the World Economy. *Kyklos*, 2, s. 73-88.
- ROZMAN, G. (1973): *Urban Networks in Ch'ing China and Tokugawa Japan*. Princeton University Press, Princeton.
- QUAH, D. (1993): Galton's Fallacy and Tests of the Convergence Hypothesis. *Scandinavian Journal of Economics*, 95, s. 427-443.
- ROSTOW, W.W. (1960): *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge University Press, Cambridge.
- SALA-I-MARTIN, X. (1996): The classical approach to convergence analysis. *The Economic Journal*, 106, s. 1019-1036.
- SCHULTZ, T.P. (1998): Inequality in the distribution of personal income in the world: How it is changing and why. *Journal of Population Economics*, 98, s. 307-344.
- SCHUMPETER, J. (1943/1992): *Capitalism, Socialism and Democracy*. Routledge, London.
- THEIL, H (1979): World Income Inequality and its Components. *Economic Letters*, 2, s. 99-102.
- VAN DER LIJN, N. (1995): Measuring well-being with social indicators, HDI, PQLI, and BWI for 133 countries for 1975, 1980, 1985, 1988, and 1992. Tilburg University, Faculty of Economics and Business Administration Research, Memorandum #704. K 26.6.2005 dostupné na: "<http://greywww.kub.nl:2080/greyfiles/few/1995/doc/704.pdf>".
- VRIES, J. DE (1984), *European Urbanization 1500–1800*, Methuen, London.
- WEBER, M. (1904-5/1997): Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus. (Protestantská etika a duch kapitalismu, in: M. Weber, *Autorita, etika a společnost*. Mladá Fronta, Praha, s. 239-267).
- WEBER, M. (1920): *Sociology of the World Religions: Introduction*. K 25.8. 2005 dostupné na: *Weberian Sociology of Religion Web*: „<http://www.ne.jp/asahi/moriyuki/abukuma/>“.

PŘÍLOHY

Příloha I Fáze růstu v makroregionech světa, 1 – 2001

	1-1700	1700-1820	1820-70	1870-1913	1913-50	1950-73	1973-2001
Obyvatelstvo							
Oceánie	0,000	-0,197	3,170	2,488	1,464	2,089	1,256
Severní Amerika	0,030	1,848	2,851	2,052	1,238	1,505	1,079
Evropa	0,072	0,439	0,707	0,806	0,385	0,779	0,319
USSR (proč ne česky SSSR???)	0,113	0,605	0,968	1,325	0,378	1,444	0,540
Latinská Amerika	0,045	0,492	1,250	1,629	1,959	2,731	1,961
Východní Asie	0,057	0,765	-0,097	0,512	0,691	1,983	1,249
Jižní Asie	0,044	0,193	0,446	0,631	1,172	2,262	2,101
Afrika	0,077	0,163	0,396	0,749	1,636	2,375	2,694
Svět	0,057	0,456	0,400	0,800	0,931	1,928	1,624
HDP							
Oceánie	0,000	-0,027	7,144	3,594	2,536	4,424	3,050
Severní Amerika	0,044	2,597	4,217	3,941	2,843	4,010	2,943
Evropa	0,116	0,578	1,642	2,137	1,146	4,799	2,084
USSR	0,138	0,706	1,608	2,404	2,149	4,840	-0,424
Latinská Amerika	0,061	0,721	1,218	3,481	3,419	5,383	2,893
Východní Asie	0,074	0,780	-0,295	0,876	0,671	7,198	4,710
Jižní Asie	0,057	0,183	0,519	1,289	1,255	5,231	4,754
Afrika	0,076	0,161	0,748	1,320	2,568	4,426	2,894
Svět	0,076	0,524	0,945	2,111	1,822	4,902	3,053
HDP per capita							
Oceánie	0,000	0,171	3,852	1,080	1,057	2,286	1,772
Severní Amerika	0,014	0,735	1,328	1,851	1,585	2,468	1,845
Evropa	0,043	0,139	0,928	1,320	0,758	3,989	1,759
USSR	0,025	0,100	0,633	1,065	1,764	3,347	-0,959
Latinská Amerika	0,012	0,292	-0,032	1,823	1,432	2,581	0,914
Východní Asie	0,017	0,014	-0,198	0,362	-0,020	5,114	3,419
Jižní Asie	0,012	-0,010	0,072	0,654	0,082	2,903	2,598
Afrika	-0,001	-0,002	0,350	0,565	0,919	2,003	0,195
Svět	0,019	0,068	0,543	1,301	0,883	2,918	1,406

zdroj: Maddison 2003, vlastní výpočet

Příloha II Nevážené koeficienty mezinárodní nerovnosti mezi lety 1970 - 2000

	1970	1980	1990	2000
G	0,707	0,716	0,764	0,795
T	1,337	1,399	1,523	1,583

Zdroj: Maddison 2003, vlastní výpočet

Příloha III Podíl nejsilnější a nejslabší ekonomiky podle makroregionů v letech 1 - 2001

Rok	1	1000	1500	1600	1700	1820	1870	1913	1950	1973	2001
Nejsilnější ekonomika	450	450	719	826	925	1231	3249	5237	9370	16415	27384
Nejslabší ekonomika	400	400	400	400	400	420	500	637	775	1410	1489
<i>Podíl nejsilnější/nejslabší</i>	<i>1,13</i>	<i>1,13</i>	<i>1,80</i>	<i>2,06</i>	<i>2,31</i>	<i>2,93</i>	<i>6,50</i>	<i>8,22</i>	<i>12,09</i>	<i>11,64</i>	<i>18,39</i>

Zdroj: Maddison 2003, vlastní výpočet

Příloha IV Podíl nejsilnější a nejslabší ekonomiky podle států světa mezi lety 1950-2000

	Nejslabší ekonomika		Nejsilnější ekonomika		podíl
1950	Rovníková Guinea	289	USA	9 561	33,1
1960	Guinea	303	Švýcarsko	12 457	41,1
1970	Malawi	449	Švýcarsko	16 904	37,6
1980	Čad	339	Švýcarsko	18 779	55,4
1990	Čad	421	USA	23 201	55,1
2000	Zair	218	USA	28 129	129,0

Pozn.: jako nejsilnější ekonomiky nebyly uvažovány "ropné velmoci" (Katar, SAE, apod.)

Zdroj: Maddison 2003, vlastní výpočet

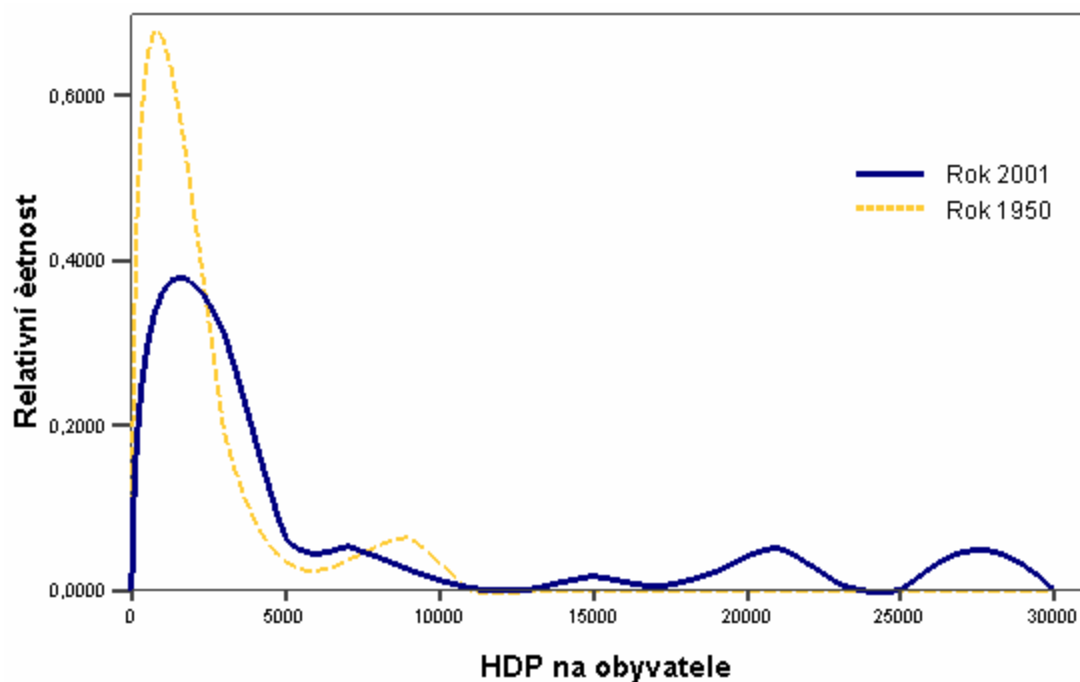
Příloha V Srovnání ukazatelů lidského rozvoje vybraných zemí (rok 1992)

Ukazatel	HDP	HDI	PQLI	BWI
Argentina	32	80	87	83
Austrálie	73	89	94	91
Botswana	14	57	70	66
Brazílie	21	66	77	67
Kanada	79	90	94	96
Československo	31	82	91	88
Egypt	10	50	63	67
Francie	79	89	94	95
Guinea	2	26	35	29
Čína	9	70	82	75
Indie	6	48	59	56
Indoésie	12	64	74	66
Irán	17	58	70	68
Jamajka	16	79	91	84
Japonsko	84	90	95	96
Jižní Afrika	16	62	74	73
Mexiko	27	72	83	77
Maroko	11	52	63	56
Německo	73	88	93	95
Nizozemsko	77	89	94	96
Nový Zéland	58	87	93	93
Nigérie	5	41	53	46
Norsko	84	90	94	96
Paraguay	14	71	81	69
Peru	12	68	74	73
Rwanda	4	37	48	39
SNS	24*	80	88	90
Jižní Korea	42	80	88	88
Španělsko	53	84	94	95
Sudán	3	32	45	39
Turecko	24	66	77	71
Velká Británie	69	88	93	92
USA	100	89	93	93
Venezuela	40	74	84	71
Zair	2	49	61	52

Poznámka: * Údaj za HDP se vztahuje k celému Sovětskému svazu včetně Pobaltských republik

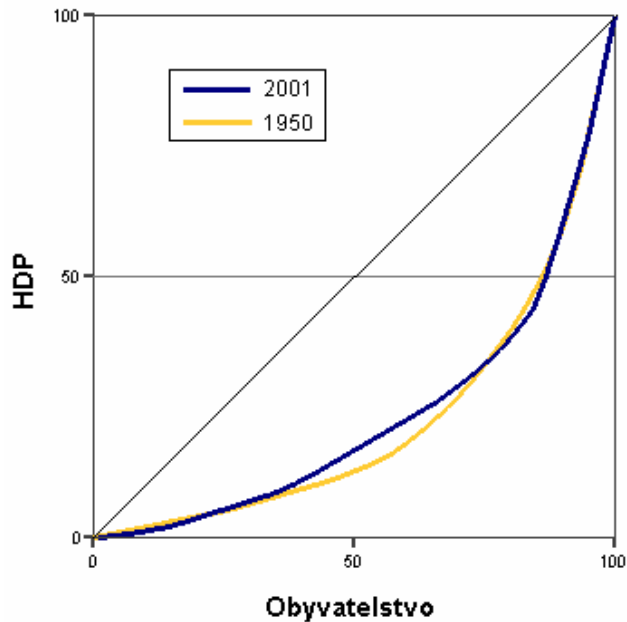
Zdroj: Maddison 2003, van der Lijn 1995, vlastní výpočet

Příloha VI Frekvenční křivky distribuce obyvatelstva podle HDP na obyvatele v letech 1950 a 2001

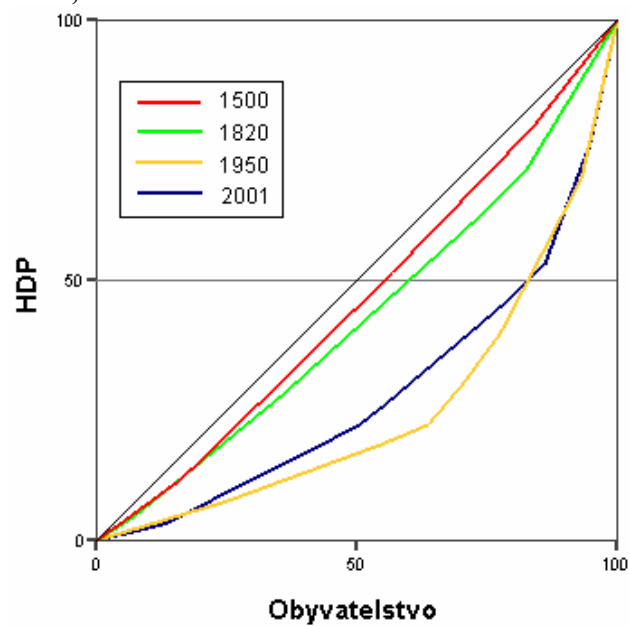
Zdroj: Maddison 2003, vlastní výpočet
Poznámky: viz poznámky ke grafu 4.8

Příloha VII Lorenzovy oblouky sestavené na souboru zemí světa v letech 1950 a 2001

zdroj: Maddison 2003, vlastní výpočet

Příloha VIII Lorenzovy oblouky sestavené na souboru makroregionů světa v letech 1500, 1820, 1950 a 2001

zdroj: Maddison 2003, vlastní výpočet